

Jaan Krossi kirjavahetus Alma Vaarmani ja Huko Lumetiga aastail 1951–1954. II

(*Algus Tuna* 2017, nr. 2)

Jaan Undusk*

11. Huko Lumet Jaan Krossile 16. I 1954.

Tallinn, 16. I. 54.

Lgp. sm. Kross!

Sain täna Teie ja sm. Vaarmani kirjad ning ruttan kohe vastama, sest meid lahutav vahemaa (ajaliselt) tundub olevat kaunistest pikk. Kartsin juba, et minu vastus Teie „koolmeisterlikule“ kirjale, mis mulle väga meeldis, Teieni ei jõudnudki. Õnneks ei olnud see nii.

Asume siis kohe „asja“ juurde. Teie soovi – selgitada tõlkimisperspektiive meie kirjastuses – täidan heameelega. Selleks oleks aga mul vaja Teist natuke rohkem teada kui ainult nime. Kõigepealt oleks soovitatav lisada järgmises läkituses ligi mõned väiksed tõlkeproovid, et mul oleks argumenteerida „uskmatute Toomaste“ ees tõhusate faktidega. (Mina ise Teie võimetes ei kahtle juba kas või seetõttu, et halvemini, kui meil praegu tõlgitakse, on seda raske teha!) Teiseks oleks soovitatav anda ka väike autobiograafia, et „kõik“ oleks algusest peale selge ja pärast mingit ütlemit ei tuleks. Pooldan isiklikult täiesti seisukohta – igahelnt tema võimete kohaselt. Eriti kehtib see kodumaa teenimise küsimuses. Ei ole mingit mõtet panna vilunud rätsepat hõõveldama laudu ja tegema taburette ainult sellepärast, et ta on mõningatel asjaoludel sattunud isolaatorisse. Kui ta on oma peatäie välja maganud ja peab karistuseks oma pidupeaga tehtud tempude eest veel mõned päevad kroonu leival olema, las teeb paari pükse valmis. Ühel ausal töötajal jällegi kintsud kaetud!

Ideoloogilise rinde töötajaga on asi veelgi lihtsam. Kui ta oskab ja suudab anda vajalikke tooteid, siis tähendab see ju, et meil on tegu inimesega, kes on oma vigadest üle saanud, või kes tahab heaks teha seda, millega varem on patustanud. Siin külma südamega kaugele ei jõua. Kui inimene oma tööd armastab, siis varem või hiljem ta selle tegemise juurde jõuab. Ja ta teeb seda hästi. Kui minul õnnestub Teid selles abistada, siis teen seda töö pärast, asja enda pärast.

Usun, et siin tuleb pörgata mõnede põikpeade vastuseismisele, kuid hoopiski mitte neil põhjusil, mida Teie arvate, vaid hoopis „inimlikumail“. Vanasõna varieerides võiks ütelda: Omameeste särk on minu ihule kõige ligemal. Kuid selleski osas on nüüd hakanud uued tuuled puhuma ja loodame kõige paremat. Sm. Vaarman kirjutab, et Teil on midagi valmis draama alal. Oleksin nõus seda lugema ja sama põhjalikult retsenseerima, vastutasuks minu artiklite tähelepanelikule sarjamisele, nagu tegite Teie. Kui aga asi on niisuguses staadiumis, et võiks võtta kontakti teatriga, seda parem. See asi huvitab mind juba isiklikult. Ja selles sfääris on mul ehk ka enam sõnakest kaasa rääkida, kui otsuse tegemiseks läheb. „Ja kui sest järvest vähki ei peaks ka tulema“, püügilõbu jääb ikkagi, ja see on teinekord enam väärt kui kõik lakad ja sõrad kokku.

Parimate tervitustega juba alanud uueks aastaks
{Huko Lumet}

* Jaan Undusk (1958), PhD, Eesti Teaduste Akadeemia liige, Eesti TA Underi ja Tuglase Kirjanduskeskuse direktor, Roosikrantsi 6, 10119 Tallinn, jaan@utkk.ee

12. Jaan Kross Huko Lumetile 29. I 1954.

Aaban 29.01.1954.

Lugupeetud sms. Lumet,

Teie kiri 16ndast saabus üleeile ning püüan vastamiskiiruses Teist eeskuju võtta. Mu vilkuse põhjuseks pole aga mitte niivõrd Teie eeskujuga ega ole selleks ka arvamine nagu oleks „asjaga“ suisa tuli takus (kuigi ehk – mida varem, seda parem), vaid tolleks pärispõhjuseks on lihtsalt soov Teile võimalikult ruttu öelda, kui väga ma Teie vastuse üle rõõmustasin. Ja seda rõõmu ei tinginud peamiselt jällegi mitte Teie suurepärase vastutulelikkuse ning Teie vastuses osutatud optimism „asja“ võimalikkuse suhtes, vaid ennekõike Teie isiklik suhtumine „asjasse“ ja selle kaudu minusse. Lubage, et surun selle eest Teie kätt. Ning võtke arvesse, et see pole literaatlikult jahe sõrmesirutus kuskilt kohvikulämmust vaid keriskuum käepigistus külmalt maalt.

Asugem nüüd „asja“ juurde.

Lisan käesolevale kirjale mõningad tõlkeproovid.⁵⁰

Čečetkina fragmendi kohta mul öieti mingeid kommentaare pakkuda pole. Simonovi puhul palun mulle andestada kahesilbilised riimid. Aga arvasin võivat vormitäpsuse mõnevõrra sisutruudusele ohvriks tuua.⁵¹ Maršaki lastelookese algust oleks õpetlik võrrelda Parve tõlkega. Selle loo tõlkimist ma ei võtnud eriti tõsiselt. Tekkis ta lihtsalt nõnda, et sms. Vaarmann ostis siin oma Tallinnas elunevale õetütrelle sünnipäevakingituseks venekeelse raamatu ja mina enne selle teelesaatmist aus Liebe zur Kunst⁵² nii mängukorras veeretasin ta aadressaadi jaoks maakeelde ümber teadmatagi Parve tõlke olemasolust. Selletõttu on temas muidugi üpris ohtrasti vabadusi, milliseid ma endale Shakespeare'i sonettide puhul ei lubaks.⁵³

⁵⁰ Kirjale on lisatud järgmised eestikeelsed tõlkenäited: 3 lehekülge Olga Tšetsetkina reisiraamatust „Imedeta India“ (Индия без чудес. Путевые заметки о дальних странах. Москва, 1948), Samuil Maršaki lasteluuletus „Tare-tareke“ (Теремок), Aleksander Bloki luuletus „Tütarlaps laulis kirikukooris“ (Девушка пела в церковном хоре), katkendid Heinrich Heine poeemist „Atta Troll“ (I ja III peatükk) ning Konstantin Simonovi luuletus „Oota mind“ (Жди меня).

⁵¹ Simonovi kuulsa luuletuse „Oota mind“ (1941) tõlkele on Kross lisanud märkuse: „See tõlge on esialgu ainult Teile tutvumiseks. Põhjus on väga lihtne: võimalik, et seda kirjastuses tuntakse – ja mitte minu omana, mis võiks tekitada sekelduse isikule, kes selle, võibolla, esitas.“ Mainitud „isik“ oli Krossi esimene naine Helga Pedusaar-Kross (hiljem Viira), kes töötas tollal Eesti Riikliku Kirjastuse toimetajana ja kelle nime all oli Kross püüdnud trükki sokutada mõned oma Siberis tehtud luuletõlked. Novembri algul 1952 oli Helga saatnud Krossile järgmise, tõlgete tegelikku autorsust võimaliku kolmanda pilgu eest varjava teate: „Täna võtsin südame rindu ja viisin vanaeidele, s.t. oma ülemusele {ilmselt Miralda Prääts (1910–1990) – J.U.} „Жди меня“ tõlke. Ta viskas silma peale ja näis olevat rahul. Mulle endale, kuigi ei passi oma tööd kiita, meeldis nii originaal kui ka tõlge väga. [– – –] Niisiis ootan nüüd teiste {tõlgete} valmimist ja kui kord ots on sees ja ollakse rahul, siis on kõik korras. Kuid natuke mul jalad värisevad – sellest saad ju aru.“ (Helga Krossi kiri Jaan Krossile 5. XI 1952, eravalduses). Aasta lõpul kirjutas ta samas stiilis: „Olen nüüd ka oma tõlked mehele pannud. Vanamoor ütles, et ta on sellest peatoimetajaga ({Feliks} Kauba, mäletad teda? Kunas ta lõpetas?) rääkinud, ja too olevat öelnud, et lasku aga edasi. Kavatsen lähemal ajal teha uusi.“ (Helga Krossi kiri Jaan Krossile 31. XII 1952, eravalduses). Ehkki kogu üritusest ei saanud asja, pole Kross mälestustes oma esimese naise vastu siiski ülemäära õiglane, kui väidab, et too loobus hirmu tõttu „kandmast mu {tõlgete} käsikirju tutvustamiseks kirjastusse ja näitas neid, kui üldse, siis ainult lähemate sõprade ringis“ (J. Kross. Kallid kaasteelsed. Eesti Keele Sihtasutus, Tallinn, 2003, lk. 405). Muuseas oli Kross saatnud Simonovi luuletuse tõlke paralleelselt ka Helga number kahele ehk oma tulevasele teisele naisele Helga Roosile, kes viibis asumisel Ozjornojos (Jaan Krossi kiri Helga Roosile 21. X 1952, koopia eravalduses), ja saanud temalt sama südamlikult kiita kui Helga number ühelt (vrd. Helga Roosile kiri Jaan Krossile 10. XI 1952, Helga Krossi kiri Jaan Krossile 20. XI 1952, koopia ja originaal eravalduses). Niisiis põimus kirjanduslik tegevus keeruliselt isiklike suhete arenguga. Simonovi luuletus on ilmunud hiljem Vladimir Beekmani ja Arvi Siia tõlkes.

⁵² armastusest kunsti vastu (sks.).

⁵³ „Tare-tareke“ oli juba 1951 ilmunud eraldi raamatuna Ralf Parve tõlkes. Vrd. Helga number ühe kommentaar: „Sinu Maršaki tõlge mulle isiklikult meeldib väga. Seda ma Sulle juba kirjutasin. Kuid Parve oma, kuigi üldiselt halvem ja konarlik, peab täpselt kinni venekeelse rütmist, Sina aga lähed sellest täiesti vabalt mööda.“ (Helga Krossi kiri Jaan Krossile 30. VIII 1952, eravalduses).

Nende väheste asjakeste lugeja sattub paratamatult kiusatusse otsida nende v a l i k u s t pidepunkte mõningaiks isiklikeks üldistusteks. Sellepärast palun Teid Bloki koorinäitsikule delikaatselt aga veenvalt selgeks teha, et nii puhtasti ilusa tüdruku vastu võidakse väikest nõrkust tunda ka siis, kui hoopiski ei olda mingi poolusklik maailmavalutseja.⁵⁴

Ka „Atta Trolli“ olen tõlkinud seadmata endale küsimust, kas seda kellelegi vaja on. Oletan, et see võiks juba olla Sanga „repertuaaris“ ja sel puhul saaks minu omal vaevalt olla väljavaateid. Aga „Atta Trolli“ puhul on see kõrvaline küsimus, sest Heine on Puškini kõrval mu peamine lemmikpoeet – s. t. mitte lüüriline vaid satiiriline Heine – ja rea tema asjade kallal olen istunud niivõrd praktiliste kaalutlusteta ning jenseits von Gut und Böse⁵⁵, et mulle alles praegu meenub: 1956ndal aastal on ju tema sajas surmapäev. Nii et võibolla läheb teda varsti siiski rohkem vaja kui Sanga köök jõuab keeta?⁵⁶ Nüüd pean Teid pisut tutvustama sellega, millised piirid arvan olevat oma tõlkimisamplual. Võõrkeeltest valdan parimini saksa keelt. Ja seda küll ikka võrdlemisi hästi. Praegu mul siin mingit sõnastikku ei ole aga „asja“ tõsiseks minnes peaks ehk õnnestuma kodumailt mõni Tuksam välja kangutada.⁵⁷ Millises tuntuastenduses reastuvad mu järgmised keeled, seda ma ei oska isegi öelda. Mu vene keele „näitaja“ oli veel 1945ndal aastal puhas null. Nüüd ma igatahes ei tea, kas valdan paremini vene või prantsuse keelt. Esimest tõlgiksin igatahes meelsamini aga kui vähemasti mõne Villecourt'i kuskilt kätte saaks, tuleksin toime ka teisega.⁵⁸ Inglise keelt tunnen märksa sandimini aga tõlketööd soodustaks see, et mul siin on käepärast kaks haruldast asja: Silveti sõnastik ning üks inglise filoloog Tartust, kes kogu meie „asja“ võib minuga võrdõiguslikult nimetada ka enda omaks – toetudes mehe ja naise võrdõiguslikkusele.⁵⁹ Rootsi keelt tõlgiksin häda korral. Ja Wieselgrenita⁶⁰ ainult Lagerlöfi ning ajalehti.⁶¹

Eventuaalse materjali sisu suhtes mul pole muidugi mõtet püstitada mingeid eelistustarasid. Vanast nõrkusest tunneksin ehk rohkem huvi luule vastu. Aga see ei välista hoopiski proosat.

Nüüd siis biograafilised paratamatused.

Sedasinast ilmavalgust nägin Tallinnas 1920ndal aastal, nii et enne Oktoobrit midagi ebasündsati ei sooritanud. Vanemate valikus olin pisut ettenägematu aga loodan, et see kirjutatakse alaealisuse arvele. 1938 lõpetasin Tallinnas keskkooli ja astusin Tartu Ülikooli Õigusteaduskonda, mida ma vahepealse okupatsiooni tõttu lõpetasin mitmel korral. 1944. a. aprillikampanias sakslaste poolt vahistatud {,} vabanesin Eesti vabanemisel ja asusin jätkama tööd ülikoolis, kust mind 1946. a. (dotseerisin siis sealsamas rahvusvahelist ja NSVL riigioigust) võeti riigitoidule. Sidemed kodanlike natsionalistidega okupatsiooni ajal. 58^{1a} 11.⁶² 5 aastat. 1951 aastast siinses mitte just halvimas paigas.

⁵⁴ Bloki luuletuse vene originaali ümberkirjutuse oli Krossile Abanisse saatnud Helga Roos oma kirjas 1953. aasta algusest, koos märkusega, et see luuletus on talle „väga lähedane“ (Helga Roos kiri Jaan Krossile 7.–10. I 1953, koopia eravalduses). Ilmselt andiski see tõuke tõlke sünniks.

⁵⁵ teispool head ja kurja (sks.), saksa filosoofi Friedrich Nietzsche teose (1886) pealkiri.

⁵⁶ Heinrich Heine „Luuletustes ja poeemides“ (1956, koost. August Sang) ilmuskirja „Atta Troll“ tervikuna Krossi tõlkes. Kross tõlkis sellesse kogumikku ka teisi Heine teoseid.

⁵⁷ Georg Tuksami koostatud (ja Elmar Muugi toimetatud) „Saksa-eesti sõnaraamat“ (1939).

⁵⁸ Louis Villecourt'i „Prantsuse-eesti sõnaraamat“ (1930).

⁵⁹ Vihe nii Johannes Silveti koostatud „Inglise-eesti sõnaraamatule“ (1940, 2. trükk 1948) kui ka tulevasele tõlkijale ja Krossi teisele abikaasale Helga Roosile, kes oli Tartu Ülikoolis õppinud germaani ja inglise filoloogiat.

⁶⁰ Per Wieselgreni, Paul Ariste ja Gustav Suitsu „Rootsi-eesti sõnaraamat“ (1939).

⁶¹ Vrd. Selma Lagerlöfi „Gösta Berlingi saaga“ (1891, eesti keeles 1939) kohta: „... Jaan oleks homme õhtul ehk lugedes kohe tõlkind veel Lagerlöfi raamatut. Ta loeb {rootsi keelt} nagu eesti keelt ainult veidi aeglaselt. Nii luges ta mulle ette kogu Gosta Berlingi. See oli tore, omapärane elamus.“ (Alma Vaarmani kiri Pauline Krossile 21. VIII 1952, eravalduses). „Elame siin nüüd Almaga Gösta Berlingi tähe all. Mina loen ja tõlgin Almale. Sa ei usu? Ma ise ka ei usuks aga eih bory {v.n. jumalatoosi}! Oleme mõlemad koledasti vaimustatud. Arvasin (ma lugesin teda esmasti 36ndal aastal – ja see oli terve maitseepohhi algus) et olen sellest nüüd ammu üle aga võta näpust ...“ (Jaan Krossi kiri Helga Krossile 10. III 1952, eravalduses).

⁶² Krossi karistati Vene NFSV kriminaalkodeksi kurikuulsal paragrahvi 58 lõigete 1a ja 11 alusel (paragrahvi tekst on publitseeritud raamatus: T. Karjahärm, H.-M. Luts. Kultuurigenotsiid Eestis. Kunstnikud ja muusikud 1940–1953. Argo, Tallinn, 2005, lk. 382–386).

Ja nüüd veel mõni sõna mu „kirjanduslikust tegevusest“.

Esimesed luuletused kirjutasin kuueaastaselt. Järgmised kuueiteistkümnesealt. Ja sest ajast olen väikest viisi kogu aeg stillsuffitsenud.⁶³ Ühtteist ning paar artiklikest ja proosapala nägi kodanlikus Eestis trükimusta. 1940–41 tegin „Noorte Häälele“ „Vanemuise“ kriitikat ja kirjutasin rea välispoliitilisi artikleid.⁶⁴ Tahtsin hakata tegema „suuri asju“ – töötasin ooperilibreto kallal Kr. J. Petersonist jne.⁶⁵ Okupatsiooni ajal tegin veidi värsse, teadagi sahtlisse. Hiljem jäi kirjatöö paragrahvivarna rippuma – algul teaduslikult ja siis kriminaalselt. Riigipansionäri aastail, esimesest rippumismoodusest õnnelikult vabanenud, hakkasin selt kohalt jälle veidi nihelema ja olen seda teinud senini. Mitmežanriliste ja -mahuliste värsstoodete kõrval on sms. Vaarmanni poolt mainitud näidend pea-aegu ainukeseks erandiks. (Näidendist paar lähemat sõna allpool).

Kuni 1952. aastani olen tõlkinud kolm asja: kaks Michelangelo sonetti itaalia keelest, mida ma ei oska, ja umbes poole Stephan Zweig'i romaani biograafiast „Marie Antoinette“. Nood vähesed, kes neid tollal lugesid, arvasid, et need olid kaunis košer⁶⁶ asjad aga vaevalt maailm nende ärapõlemisega palju kaotas. 1953ndal aastal tõlkisin siin „lihtsalt niisama“ esimese poole Čečetkinast, tublid tükid „Atta Trollist“ ja mõningaid muid killukesi.

Ja lõpuks näidendist – teisest „asjast“ ja mulle mitte vähem põnevast kui esimene.

Näidend on põhiliselt valmis. Aga mul pole saatmiskõlblikku käsikirja. See saab mul olema kümne päeva pärast. Ja ma läkitan ta Teile kõigi heade ja kurjade jumalate nimel. Kommenteerima ma teda siinkohal ei hakka. Peale ühe seiga: palun talle ette andeks anda ta ameerikaanelisus. Pole kindlasti just parim maneer kujutada miljööd, mida isiklikult ei tunta. Kuid ... vaadake, meie tänapäevaga on mu suhted küllalt segased. Ma ei mõtle vähimalgi määral ideoloogilisi. Need on täiesti selged. Mõtlen ruumilis-keelilisi: pärast kaheksa-aastast eemalolekut ei saa ma kujutada tänapäeva Eestit. Kuigi Ehrenburg ehk pisut liialdab, väites, et armunute tundedki muutuvat viisaastakutega, on kodumail vahepeal liiga palju muutunud, et usaldada püha intuitsiooni.⁶⁷ Siinne elu on tänulikest ja põlevaist motiivest kahtlemata niisama rikas nagu ta on seda üldse. Kuid siinse keskkonna kujutamisel oleks – eriti just draamažanri puhul – teksti tõkelisus liiga teravasti tajutav. Ameerika miljöö on sellepärast vastuvõetavam just keeleliselt. Te nimetate seda vähema vastupanu teeks? Aga uskuge, mu tegelaste kõnelused kuskil Atlantas või Springfields on mulle eestikeelseina vastuvõetavad, mu tublide товарищ'ite⁶⁸ ja naljakate начальник'ute⁶⁹ mahlastnõrguvad repliigid aga kaotaksid eestikeelses tõlkes poole oma ehtsusest.

Mis puutub nüüd miljöö tundmise nõudesse, siis ses punktis pole mul end millegi mainimisväärsesga kaitsta. Ma pole Ameerikas olnud. Tema kirjanduse paremikki mõnevõrra tunnen (sest seda pole mitte just väga palju). Aga lõppudelõpuks – kuigi ma ei saaks ehk võistelda vend Williamiga Taani,

⁶³ *Stillsuff* märgib saksa keeles (eriti baltisaksa pruugis) salajoomarlust. Niisiis tahab Kross öelda, et on värsse pika aja jooksul sahtlisse kirjutanud.

⁶⁴ Ajalehes Noorte Hääle avaldas Kross arvustused Marcel Pagnoli „Eluaabitsa“ (originaalpealkirjaga *Topaze*) lavastusele Estonias ning Pagnoli ja Paul Nivoix' „Kuulsuse müüjate“, samuti Walt Disney filmi ainetel tehtud „Lumivalgekese“ lavastustele Vanemuises (14. XI ja 3. XII 1940 ning 6. VI 1941). Tähelepanuväärne on tema kriitiline hoiak peaosatäitja Ants Lauteri mängu suhtes „Eluaabitsas“, mida on märganud ka teatriloolased (vt. K. Kask. Eesti nõukogude teater 1940–1965. Sõnalavastus. Eesti Raamat, Tallinn, 1987, lk. 66). Krossi tollased välispoliitilised artiklid pole tuvastatud.

⁶⁵ Muusika pidi ooperile kirjutama klassivend Harry Külvand, noormehed tahtsid teost pakkuda esitamiseks (ärajäänud) eesti kunsti ja kirjanduse dekaadile Moskvas 1941. (J. Kross. Kallid kaasteelised, lk. 508).

⁶⁶ korralikud (hbr.).

⁶⁷ Vrd.: „Isegi tunded, mis varem paistsid muutumatutena, muutuvad hämmastava kiiruga, ja meie aja armunute elamused erinevad esimese viisaastaku aegsete noormeeste ning neidude elamustest.“ (I. Ehrenburg. Kirjaniku tööst. – Looming 1953, nr. 11, lk. 1349).

⁶⁸ seltsimeeste (vn.).

⁶⁹ ülemuste (vn.).

Rooma, Veneetsia, Kreeka, Küprose ja Egiptuse tundmises – nebraskalasi ja nende countryman⁷⁰ ei tunne ma vist halvemini kui onu August.⁷¹

Kui Teil on vähegi mahti siis ärge „ratsionaliseerige“ vastust sellele kirjale ühte ümbrikusse näidendi retsensiooniga, vaid vastake talle hästi peatselt.

Teid veelkord kõigest südamest tänades
Jaan Kross

13. Alma Vaarman Huko Lumetile 30. I 1954.

Abanis 30. jaan. 1954

K. sms Lumet!

Tollipaksuse võiga võileib jäljasele oli Teie vastus meile. Jääge ikka meheks!

Nii. Veel üks palve. 31. märtsil 1954 on Villu Klementi 50 a. sünnipäev.⁷² Kui ma olin Tallinnas, oli Nõmmel Vanade Bolševikkude kodus Villu mälestusõhtu kus viibis ka noorkirjanik Sinijärv⁷³ kes pidi aluse panema raamatule Villust. Mina andsin sel puhul Sinijärve kätte Villu patsi, kirju, vanad lehed, raamatud, vihud jne. Kas Teie ei saaks küsida Sinijärvelt tagasi neid esemeid? Mul on hirm et nad võiks sootu kaotsi minna! Lisan „zetteli“⁷⁴ Sinijärvele esitamiseks.

Räägime veel tõrts Villust – ta on seda väärt ja ära teenind. Kuidas oleks kui keegi seal, ütleme näiteks sm Lumet, esitaks mõtte elustada Villu kinolindil? Hästi reaalne mõte. Esimene jagu: Villu Tallinnas Õuna t N° 3 veel ema, õdede-vendade keskel. Säilind on ülesvõtted, muide tore võte: Villu-tillu seisab majatrepil, jalge juures lillepott. All kiri: ema pani lillepoti, et Villu katkised saapad välja ei paistaks.⁷⁵ Ema surm.⁷⁶ Villu asub elama vanema õe juure, kelle mees peab „Kuld Lõvi“.⁷⁷ Villu kihutab üles kogu „Kuld Lõvi“ teenijaskonna ja mees esitab alternatiivi naisele: Villu või mina. Õde valib Villu. Villu läheb sadamasse tööle ja õhtukooli (enne muidugi ühteaegu mässuga Kuld Lõvis, mäss ka Linna Tütarlaste gümnaasiumis mis lõpeb Villu väljaheitmiselega küll muidu aga igati Villu võiduga{ }) sõda Sepaga ja väljaheit õhtukeskkoolist.⁷⁸ Noorproletaarlaste Ühing ja Villu kui juhatuseliige (ülesvõtted kõik olemas).⁷⁹ Pirita koosolek sm Kingissepaga, kellele Villu saatis „tonksu“ „tahaks teid koledasti näha“.⁸⁰ 1922 „vabariigi“ aastapäeval teevad noored Villu eestvedamisel mässu paraadil (taevas punas punastest pallidest), löövad laulu – politsei nabib kinni vähem väledamad. Villu läheb politseisse neid vabastama, unustab et tal taskus punased lipukesed, väga leidlikult peidab nad politsei eeskoja ahju seni kui asjad aetud jne jne{.}⁸¹

⁷⁰ kaasmaalasi (ingl.).

⁷¹ Vihjed William Shakespeare'i näidendite tegevuspaikadele ning August Jakobsoni dramaatilisele satiirile „Kaitseingel Nebraskast“ (1953). Eesnimega kõnetatakse Shakespeare'i kirjavahetuses ka edaspidi.

⁷² Vilhelmine Klementi (1904–1929), kommunistliku noorsooühingu tegelane, kelle eluloo „Surmast tugevam“ avaldas Vaarman 1960. aastal.

⁷³ Karl Sinijärv (1916–1987) alustas eduka noorkirjanikuna 1940. aastate teisel poolel (kunstmuinasjutt „Teekond õnnelikule maale“, 1949), kuid loobus kriitika surve peagi kirjanduslikust tegevusest.

⁷⁴ sedel, teade (sks.).

⁷⁵ Foto on ära toodud ja lugu kirjeldatud raamatus: A. Vaarman. Surmast tugevam. Vilhelmine Klementi elulugu. Teine, täiendatud ja parandatud trükk. Eesti Raamat, Tallinn, 1976, lk. 34–35.

⁷⁶ Vt. A. Vaarman. Surmast tugevam, lk. 95.

⁷⁷ Ida Klementi (1890–1955) abiellus 1909. aastal hotelli „Kuld Lõvi“ koka Johan Mälvoviga (1879–1942). Vt. A. Vaarman. Surmast tugevam, lk. 28.

⁷⁸ Vt. A. Vaarman. Surmast tugevam, lk. 82–86, 149–160. Paul Sepp (1874–1953) – maalikunstnik ja pedagoog, Tallinna 8. Õhtukeskkooli juhataja.

⁷⁹ Ühingu juhatuse liikmeks Klementi oma vähese vanuse tõttu ei saanud, aga tegutses selle muusika- ja näiteringi sekretärina (A. Vaarman. Surmast tugevam, lk. 104–106).

⁸⁰ Vt. A. Vaarman. Surmast tugevam, lk. 142. Tonksuks nimetati vangide keeles imepisikeseks volditud salakirja (A. Vaarman. Surmast tugevam, lk. 133).

⁸¹ Vt. A. Vaarman. Surmast tugevam, lk. 145–146.

Ühesõnaga – tuleks jäädvustada ja noortele edasianda. Veel on elus Villu ema õde, kes ise 10 aastat oli Villule emaks ja kogu vangipõlve igal laupäeval tõi Villule „padajänni“⁸². Lubamata ja seletamata on see tore vanatädi äraunustatud.⁸³ Näiteks lugedes lehest et Ehelain tegi Villu kipskuju, palusin ma tädi et ta läheks seda kuju vaatama. Siin tädi kiri, mida palun mulle tagasi saata.? No miks ei võinud Ehelain voolides Villut tädi käest nõu küsida? Vembla väärt olete seal kõik.⁸⁴

Kiri kuramus kipub pikaks ja paksuks. Paar sõna veel Krossist, õigemini ta isast. Oli nimelt Ilmarise peamehaanik. Nii siis eliit. Kross ise arvab, et temal pole sellega midagi tegemist ma aga olen veendund et keskkond jätab oma jäljed – ühel rohkem teisel vähem. Mõistus on tal õigele kohale nihkund nii et kui tundmused vahel tuigerdama kipuvad on neil kontroll omast käest.

Teinekord – enesest. Lokkile⁸⁵ südamlikke tervisi. Mida teeb sõber? Ootan lapselikult Teie kirja.

A. Vaarman

14. Huko Lumet Jaan Krossile 9. III 1954.

Tallinn, 9. märts, 1954.

Lgp. sm. K r o s s !

Andke andeks, et ma Teile varem ei vastanud. Viibisin Tallinnast ära – komanderingul. Ja polnud ka midagi vastata, sest Teile tõlkeproovid andsin kirjastusse vastavate inimeste kätte, neilt pole veel mingit vastust saanud. Loodan neist Teile teatada järgmises kirjas.

Eile saabus näidend.⁸⁶ Alustasin selle lugemist, tundub, et see on vaatamata paljukäsitletud teemale, üsnagi omapärane ja uudsel ligi mindud. Järgmises kirjas loodan Teile kirjutada lähemalt, millised mõtted mul tekkisid seda lugedes ja millised võiksid olla järgmised sammud. Seda kirja vaadake ainult kui posti-kviitungit selle kohta, et Teile saadetised olen kätte saanud. Pikema kirja kirjutamise lükkan mõneks päevaks edasi, kui olen Teile teosega tutvunud.

Sm. Vaarmannille andke edasi hilinenud naistepäeva tervitus ja teade, et Klementi materjalide kohta tema unustas mulle vastava volituse saatmata, mistõttu ma ei saanud Sinijärvelt neid tagasi nõuda. Küll aga võtsin ma Sinijärvega ühenduse, tuletasin temale meelde lähenevat Klementi tähtpäeva ja soovitasin materjaliga tutvustada meie kino-mehi. Tä lubas seda teha, ühtlasi aga ise Vaarmanniga ühendust võtta. Kas ta selles osas on oma lubadust pidanud, ma ei tea.

Veel kord vabandage, et vastus viibis.

Parimate soovidega Teile ja sm.Vaarmannile
{Huko Lumet}

15. Jaan Kross Huko Lumetile 17. III 1954.

17. 3. 1954.

Lgp. sms. Lumet,

Võibolla, et üheks käesoleva kirja sünniajendiks on pisike rahutus selle puhul, et Teilt esialgu pole kuulda kippu ega kõppu. Õigupoolest ma ju ei saa Teile vastust sugugi veel lugeda hilinenuks. Mu

⁸² padajann, eluks vajalik kraam (toit, riided jne.); vrd. подаяние – armuand, almus (vn.).

⁸³ Leena Klaus (1879–1965).

⁸⁴ Jutt käib skulptor Ole Ehelaiu (Ehelaid, aastani 1938 Eheland) portreebüstist „Vilhelmine Klementi portree“, mis oli välja pandud vabariiklikul kunstinäitusel Tallinna Kunstihoones 1953. aasta novembris. Vaarman nägi kunstiteost arvatavasti fotol ajalehes Sirp ja Vasar, 06.11.1953, nr. 45, lk. 6. Tööd eksponeeriti seejärel ka Tartus (vt. L. Gens. Tartu kunstnike näituselt. – Sirp ja Vasar, 13.05.1955, nr. 19, lk. 4).

⁸⁵ Ilmselt Feliks Lokk (1917–1979); vt. märkus 48 kirjavahetuse eelmises osas.

⁸⁶ J. Kross. Marc Edfordi kaitsekõne. Näidend neljas vaatuses proloogi ja epiloogiga (96 lk., käsikiri eravalduses).

koos tõlkeproovidega saadetud kirjale veebruari algupäevist saate Te muidugi vastata alles pärast selles esitatud küsimuse selgitamist. Ja mõistan täiesti, et see võib võtta üsna palju aega. Näidend, mille postistasin siin 23. veebruaril, on Teil tõenäoselt alles väga värskelt käes. Rahutust ma, niisiis, õieti veel ei tunne. Uudishimu aga arusaadavalt järjest enam.

Käesoleva kirjutamise põhi-põhjus asub teisel.

Olen tähelepanelikult lugenud vist küll kõiki pärast mu „koolmeistrikirja“ Teie poolt avaldatud kirjutisi. Ning olen võinud nentida, et viriseda poleks mul enam millegi kallal. Teatud mõttes sooritas see koolmeisterdamine siis ... noh, kõlab pentsikuvõitu küll – aga ütleme ikkagi – teene. Tal oli mõningane positiivne efekt. Usun, et me nõustume sellega mõlemad. Ent küllap me nõustume ka tollega, et meie mitmet mesti tinditarvitajate seas on alles ohtrasti neid, kellele hoopis ägedamgi näägutamine ei teeks teps kurja.

Et mu esimese virinateeveerme alla sattusite nimelt Teie, tuli sellest, et tahtsin alustada meie sulerüütelkonna ladvikuga, aga ka sellest, et siin leidus sms. Vaarmann, kes Teid isklikult tundis. Paraku ei tunne temagi aga teisi minu meelest sarjamist pälvivaid sõpru. Teie muidugi tunnete. Ja sellepärast lubage, et puistan siinkohal südant jällegi Teile – kuigi seekord mitte Teist.

„Loomingu“ käesoleva aasta veebruarinumbris saab pika artikliga maha Karl Kivi.⁸⁷ Artikli teema on enam kui tõsine: „Eesti nõukogude luule 1953. aastal.“⁸⁸ Niisugune artikkel peaks tõesti olema kivist. Kaalukast ja lihvitust. Aga Kivi oma on puust. Ning pealegi tahumatust. Mõnevõrra sõltub asi muidugi – et mitte öelda nõudlikkusest ütleme – maitsest. Võibolla ma liialdan aga ... öelge, kui madal peab olema „Loomingus“ avaldatud kirjanduskriitilise artikli keelelis-stiililine tase, et nimetada artikli äratrükimist skandaalseks?

Jätan alamal riivamata artikli sisulise külje ning piirdun peamiselt keelelis-stilistiliste märkustega. Esimene number vasakpoolsel veerul tähendab kommenteeritavat lehekülge „Loomingu“ osutatud vihus, teine lõiget vastaval leheküljel. Artikli tekstikatked kirjutun punase tindiga.⁸⁹

219,1 „...“, kusjuures 1953. aastal on nendest luuletustest ainult üksikud kirjutatud. {“}

Peab muidugi olema „...“ kirjutatud ainult üksikud.“

Lause lõppsõnal on ju siin sisuline rõhk. Kivi redaktsioonis osutub, et üksikud on kirjutatud, millega kerkib küsimus, mis on siis tehtud teistega?!

ib. Loomulikult langevad ülalpool loetletud teostest vaatluse alt välja kui sisuliselt minevikku kuuluvad ...

On ju ometi käegakatsutavalt ladusam ja parem

„Loomulikult langevad loetletud teostest sisuliselt minevikku kuuluvaina vaatlusest kõrvale ...”

219,2 ... juba oma mahult suurt ja ulatuslikku ...

On ju parem „...“ juba mahult [ja mille muu kui ikka omaenese mahult] ulatuslikku ...“ Kui suur tähendab mahtu või ulatust siis on ta tarbetu, kui mitte, saab ta tähendada üksnes *великий*⁹⁰, ja seda me ju ikka mahuti ei mõõda!

219,3 Pro ... ja selle elu kirjeldamisele, mis ... on „ajalt alles ligi“, kuid tegelikult „ta seisab juba surmast kaugemal“, on „...“, tuleks kirjutada

„...“ ja selle elu kirjeldamisele, mis ... on „ajalt alles ligi“, kuid tegelikult „...“ seisab juba surmast kaugemal“, on ...”

219,4 Pro ... võis teha mitmesuguseid etteheiteid ja neid tehtigi – kõlaks sootu paremini „...“ võis teha ja tehtigi mitmesuguseid etteheiteid.”

221,4 Sealjuures loob ta hea majakovskiliku kujundi „nagu tubaka padjapööris“. Kui millegi kohta kirjutatakse *majakovskilik*, siis see miski peab olema mitte ainult rabav vaid ka tabav. „Tubakas padjapööris“ ei *raba* just eriti. Mõõngem, siiski, et ta pisut nagu kähmas. Noh, ja olgu rabavus sel-

⁸⁷ Karl Kivi (1904–1966) oli 1953. aastast ajakirja Looming kritika- ja bibliograafiaosakonna toimetaja.

⁸⁸ K. Kivi. Eesti nõukogude luule 1953. aastal. – Looming 1954, nr. 2, lk. 219–230.

⁸⁹ Seda värvide erisust pole käesolevas publikatsioonis markeeritud.

⁹⁰ suur, hiiglaslik, tohutu (vn.).

lega enamvähem antud. Aga kuidas on *tabavusega*? Milleks hoitakse tubakat padjapööris? Tavalisti selleks, et mujalt keegi ehk näppab kalli kraami. Või siis selleks, et patja ei sigineks koid. Mulle ei meenu mingit kolmandat motiivi tubaka säilitamiseks padjapööris. Esimese puhul tähendaks Schmuuli paralleel, et „viilid” ja desertöörid pole mitte paised, vaid on hinnalised asjad (!), teise puhul, et nad pole mitte koid vaid koidetõrjevahend!

Mulle näib, et sms. Kivi poolt avastatud majakovskilikkus on tõeliselt liivane ebaschmuulikkus.

222,2 ... tema viimases teoses on veelgi kasvanud, võrreldes eelmisega. Voolavamalt kõlaks „... tema viimases teoses on, eelmisega võrreldes, veelgi kasvanud.“

222,6 Siit leiab lugeja seda maitsmisrõõmu, seda õnne, mida annab iga tõeline kunstiteos, samal ajal aga ...

Peaks kindlasti olema: „... tõeline kunstiteos. Ühtlasi...”

Samal ajal aga sunnib ootama midagi sellele eelnenud positiivsele vasturääkivat. Seda aga ei järgne. Vastupidi, positiivset suhtumist avardatakse, järelikult *samal ajal aga* pole omal kohal.

222,8 Selle põhjused on mitut laadi, on mitmesugused.

Miks siis mitte ka veel mitmepalgelised, mitmetahksed, mitmekoelised ja üldse mitut-setut sorti?! ib. Siin ei saa nimetamata jätta seda, et Schmuul on rahvalähedane, rahvalik, ...

Milleks veel *rahvalähedane*, kui on juba *rahvalik*?

... mitte aga ei libise pinnapealselt üle, nagu seda kohtab enamiku meie teiste noorte luuletajate juures.

„... mitte aga ei libise pinnapealselt üle, ...” on kohmakuselt peaaegu väljaspool võistlust.

ib. Siin tuleb kindlasti nimetada ...

J. Schmuul teab ja tunneb, et luule, ..., on paatos. Siin...

Ei! Schmuul, jumal tänatud, teab, et sült ei ole pipar. Aga vastupidist väites keedavad mõned literaadid meile mitte ainult piprata vaid ka soolakübemeta sülti. Kuidas see maitseb? Mage. Edasi: *siin*’id. Näib et *siin*’ide siine mööda sõitmine on kivistatstega kirjandusvankrile ainus liikumis-moodus!

222,9 See on tingitud – s.o. J. Schmuuli poeemi sütitavus ja haaravus – Miks mitte lihtsalt: „J. Schmuuli poeemi sütitavus ja haaravus on tingitud ...” – Aga milleks suisa ja selgesti kui saab segaselt ja saamatult?!

223,2 Suure Isamaasõja võitlust selle algetapil ...

Võib kõnelda konkreetse kangelase, kollektiivi või rahva võitlusest. Ei saa aga kõnelda *konkreetse sõja võitlusest*. Sõda ei võitle. Küll aga toimuvad sõjas võitlused. Sellepärast: „... Suure Isamaasõja võitlusi sõja [või ka *nende* tähenduses *võitluste*] algetapil. –”

223,3 Silmanägemine ja võidurikas ei võta just „kõrvakuulmist” ära aga häirivad seda ebakohaste arhaismidena ometi.

223,4 ... on M. Raud oma parima andnud.

Sisuline rõhk pole mitte sõnal *andnud* vaid sõnal *parima*. Ja sellepärast „... on M. Raud andnud oma parima.”

223,7 Poeemi idee kulminatsioon on enne poeemi tegelikku lõppu. „... kulminatsioon on ...” on siin muidugi kohmakas. Parem oleks: „Poeemi idee kulmineerub enne poeemi tegelikku lõppu.” Muide: kuidas ta saaks kulmineeruda pärast?! Aga – võibolla, et saakski!? Sest sms. Kivi järgi peab ju poemil peale *tegeliku* lõpu olema veel mingi *mittetegelik* lõpp?!

223,8 Mis asi on *täielik* loominguline saavutus?

ib. Mis asi on sissejuhatus... kirjeldamise näol?

224,1 Sõna ajaloolisi peaks olema sõrendatud. Sõrenduseta ei tõuse ta küllaldaselt esile, mistõttu lauses järgnev ja temaga vastanduv nägemise tagasiandmise fakt osutub just nagu tähtsusetuks.

224,2 Poeemi peakuju Peeter Kaarupi arenemine on antud usutavalt. Niisiis Raul on Kaarupi *peakuju* tõhusast rauast. Peab ütleva, et sms. Kivi *rinnakuju* võiks valmistada puust.

224,9⁹¹ Mida siis kokkuvõttes öelda poeemi „Silmatera” kohta, missugune hinnang talle anda? Oh, kui kaalukas kõhatuse: „Khm! khm!” Oh, kui kõmisev koputus rinnale: „Anda või andmata jätta – see on, teadagi, täiesti ja üksnes mäie asi. Khm! Mäie mõttleme selle üle järrgi. Ja siis mäie ütlemine seda vastuvaidlematult! Ja mäie ütlemine, et „Poeem on M. Raua saavutus, ...”

saate aru: M. Raua ja ei kellegi teise!

„... hoolimata sellest [missugusest?!] teatud ebasümmeetriast, mis valitseb poeemi sissejuhatava osa ja poeemi idee teostuse vahel – näidata nõukogude võimu kõrget humaansust. {”}

Siit me saame teada, et näidata nõukogude võimu kõrget humaansust pole mitte poeemi *idee* vaid on idee *teostus*! Ning edasi saame teada, et idee teostuse (kui meie arvates miski kvalitatiivse) ja sissejuhatava osa (kui meie arvates miski kvantitatiivse) vahel valitseb – ebasümmeetria: sama asjakohaselt võiks ebasümmeetria valitseda moraali ja kella-aja või rumaluse ning kraenumברי vahel! Meie arvates ei saa nende vahel valitseda isegi mitte ebaoproportsionaalsust.

Võib-olla tahab artikli autor ütelda umbes järgmist:

Poeem koosneb kahest osast – sissejuhatusest, milles peategelase elulooga seonduvate piltide varal antakse läbilõige eesti rahva revolutsioonilisest minevikust, ja süzeelisest osast, mille põhiideeks on nõukogude võimu kõrge humaansus. Esimene osa on teisega võrreldes ülemäära pikk. Sellest ebaoproportsionaalsusest hoolimata kuulub poeem M. Raua tublimite loominguliste saavutuste hulka. Tõenäoliselt tahetakse artiklis öelda umbes seda. Kuid autor on oma lugejate oraaklivõimete hindamisel kergemeelselt optimistlik.

224,8 M. Raud kas pole suutnud või pole tahtnud näidata oma peategelase arenemist usutavana ... Pole suutnud – sellega võiks nõustuda. Aga kui ta pole seda tahtnud? Kas sms. Kivi mõtles lõpuni? Kui Raud pole tahtnud sed, siis on ta, järelikult, tahtnud mida? Kujutada oma peategelase arenemist ebausutavana? Oletada viimast on ju ikkagi absurdne! Õige tohiks olla lihtsalt: pole võtnud vaevaks. ib. Sellest oma poeemi peamisest veast, peamisest nõrkusest ... –

Artikli traditsioonikohase täiustatud *variandi* jaoks soovitame autoril siin lisada: peamisest defektist, peamisest puudusest, peamisest lüngast, peamisest kitsaskohast ja kõige peamisemast achillese kannast.

224,6. Ainult töörahva seast põlvnemine ei määra veel kuuluvust tööliklassi hulka ... Me teame küllaltki vastupidiseid näiteid.

Järelikult: selleks, et kuulutaks tööliklassi hulka, ei tohita põlvneda ainult töörahvast vaid veel kellestki. Tähendab ema poolt töörahvast, aga isa poolt – kellest? Kas kreeka jumalaist või lohakaist literaatidest? Tuleks muidugi öelda: „Töörahva seast põlvnemine üksi ...” Aga edasi sisaldub samas lauses jällegi lapsus Ainult töörahva seast põlvnemine ei määra veel kuuluvust tööliklassi hulka ... s.t. a ei määra b'd. Me teame küllaltki vastupidiseid näiteid ... s.t. näiteid, mis on vastupidiseid vormelile *a ei määra b'd* – niisiis näiteid, et *a ikkagi määrab b!* Aga selliseid näiteid pole sms. Kivil siin hoopiski tarvis. Lõpuks: Me teame küllaltki vastupidiseid näiteid. Siin pole selge, kas *näiteid on küllaltki* või *on need näited küllaltki vastupidised*. Peaks ütleva: „Me teame ohtrasti sellekohaseid näiteid.”

225,3 Lõike alglause on selline: Luuletuskogu kolmas poeem „Kalinin”. (!) Kui sms. Kivi ehk vene keeles mõtlebki, kirjutab ta ju ikkagi eesti keeles ...

225,7 Debora Vaarandi on möödunud aastal kahetsusväärsest vähe luuletusi avaldanud, mida võib näppudel üles lugeda: ...

Mida tühja kahetseda, et vähe on neid, mida võib näppudel üles lugeda! Sest kui on neid, siis peab ju olema veel ka teisi – mida näppudel üles lugeda ei või!

ib. Ükskõik missugust neist luuletustest lugedes tunned tõelise kunsti, tõelise luule hingeõhku. Lubage, et ma siin veelkord kaldun kõrvale heast kavatsusest piirduda üksnes keelelis-stiililiste

⁹¹ Selle ja kahe järgneva lõigu numeratsioon on ebajärjekindel.

märkustega. – Ma ei tea, millist värvi ja formaati nina on sms. Kivil. Minu oma on igatahes liiga suur ja punane, et haista tõelise kunsti, tõelise luule hingeõhku Debora Vaarandi „Nii väikese valge nina” man.*

226,1 „Laisad poisid” leidis ilmudes, võiks öelda, üksmeelset lugejate heakskiitu.

„Võiks öelda” võiks ütlemata jääda. Ning lause lõpp peaks olema „... lugejate üksmeelset heakskiitu.”

ib. Niisugune lugejate tähelepanelik suhtumine luuletajasse ... Oleks sootu parem „Lugejate selline tähelepanelikkus luuletaja suhtes ...”

226,2 Pro See, mille, ..., selle... peaks olema Selle mille, ... selle ...

226,3 Ometi on neis mõlemas nimetatud luuletustes teatud sarnasus olemas. See ei seisa ainult selles, et J. Schmuul oma luuletuses kohe alguses umbes samasuguselt küsib, nagu D. Vaarandi alles lõpus. Kommentaarid oleksid kurjast. Lause logiseb ju nii valjusti, et võtab kurdiltki „kõrva-kuulmise” ära. Ja kui veel edasi lugeda

226,4 See sarnasus on lihtsas vormis, mis iseloomustab mõlemaid luuletusi, ja samal ajal nende kunstimeisterlikkuses, ainult tundesügavuses [mitme künra sügavuses?] jääb J. Schmuuli luuletus D. Vaarandi luuletusest maha [mille poolest?], kes ometi selles tundeid üldse ei nimeta, kuna J. Schmuul oma luuletuses räägib, et Ott on hakanud tütarlast armastama jne [?!]... jah, kui seda kah veel lugeda, siis jätvavad autori kirjutamisvaevased higi- ja tindipritsmes meid vaat' et ka „silmanägemisest” ilma!

226,5 „Ma kuulen, kuidas kohisevad metsad” on kaunis looduslaul, milles ühtlasi kajastub looduse ümberkujundamine, mis omakorda on tihedas seoses kommunismi ülesehitamisega meie maal. Kas sms. Kivi tõesti arvab, et tema lugejate seas leidub keegi, kes ei tea, et looduse ümberkujundamine on tihedas seoses kommunismi ülesehitamisega meie maal?! Isegi siis, kui sms. Kivi pöörduks kirjaoskamatute lugejate poole, õnnestuks tal vaevalt leida mõnda nii ebateadlikku. Ent kirjaoskamatute lugejaskonna poole sms. Kivi ei tohikski pöörduda. Kirjaoskamatutele tohiksid kõnelda ainult tugeva kirjaoskusega kirjamehed.

ib. Kujukas näide selle kohta on järgmised stroofid. Parema oleks: „Kujuka näite selle kohta pakuvad järgmised stroofid.“ Kuid seegi ei muudaks toodavat näidet tõesti kujukaks. Kuidas saab üldse kaks värsireakest illustreerida Koidula luuletraditsioonide ülevõtmist ja koguni veel edasiarendamist Vaarandi poolt?!

226,6 „Ratsamehed“ viib meid turkmeeni auuli lõunatunnil. Kohtame toredat huumorit ... Kohtame teda auuli peatänaval. Muhe rumm-mütsiga vana, pealelõunapiip hambus!

ib. ... Mis Vaarandi luuletustes uudne on. Ei ole. Aga kui sms. Kivi arvates on, siis: „... mis on Vaarandi luules uudne.“

227,2 Edasi näeme traktoristi mõtteid oma noorest naisest ja ainult vilksamisi seda mõtet, et see on lubamatu, kui ... Kiviratastega lause! Pealegi: Vaarandi traktoristi mõtted on nii intensiivsed, et me neid näeme. Vaarandi teeb oma lugejad mõtetenägijaiks! Jumal tänatud, sms Kivi oma lugejaid vaimudenägijaiks ei tee ... Sest vaimu te tema artiklis ei näe.

ib. Selles luuletuses jääb partei septembripleenumi otsuse mõte tagaplaanile, see võimaldab ainult ... Peaks olema: „... tagaplaanile, mis ei võimalda muud kui ...”

ib. anda [kellel? luuletajal] hea sügislooduse-pildi ja traktoristil mõelda oma noorele naisele, –. Too tagaplaanile jäämine on üpris imelik fakt. Esiteks, see kitsendab temaatilisi võimalusi luuletajal, kes on reaalselt olemas, teiseks, see kitsendab mõtlemisvõimalusi traktoristil, keda reaalselt olemas pole ja, kolmandaks, avardab udutsemisvõimalusi literaadil, kes tahab reaalselt olemas olla!

227.4 „Puhkuse päevik“ on pühendatud Nõukogude kodaniku puhkusele, õigus millele samuti nagu õigus töölegi, on meil konstitutsiooniga kindlustatud. Miks koormab sms. Kivi preten-

* Seda lauset kellelegi ette lugedes palun jumala pärast lugeda jutumärkidega! {Joonealune märkus originaalis.}

sioonikat kirjanduskriitilist artiklit poliitiliste aabitsatõdedega? Ja kui ta peab seda häda- vajalikuks, tehku seda siis ometi vähegi ladu- samas lauses!

227,5 Neid ei saa lugeda ilma, et näole ei tekiks ... Kas: „Neid on võimatu lugeda nii, et näole ei teki ...“ või „Neid ei saa lugeda ilma, et näole tekiks ...“

ib. Pro milles tal omajagu õigust on on õigem „milles tal on omajagu õigust ...“

227,6 ... ja otse käegakatsutavad – niivõrd konkreetsed on nad – pildid, mis ... Miks mitte „... ja otse käegakatsutavalt konkreetsed pil- did, mis ...“?

227,7 ... tähelepanekute põhjal. Juba need satiirid äratasid laialdast tähelepanu... Võiks tähelepanelikumalt tähele panna tüvekordusi!

228,8 Kas sms. Kivi tarvitab siin õigesti sõna *tähtajaline*? Tunneme tähtajalisi kohustusi, volitusi, dokumente jne. Nähte tähtajalisus tähendab ennekõike nähte toime piirduvust konkreetse ajavahemikuga. Ses mõttes on muidugi tunduv osa meie luulest tähtajaline.

Ja isegi lühitähtajaline. Sms. Kivi tahab aga kõnelda – nagu ta samas alamal teebki – tuntud luu- letaja tähtpäevalisusest.

228,9 Heas mõttes erineb ka Vladimir Beekmanni „Lipukandja“. Erineb millest? Peaks kindlasti kordama „... erineb Kotta luuletusest ...“

229,5 ... selles [siin pole võimatu mõelda, et meie kasinas armastuslühikes] on õnnestumist, hoo- limata selle [mille?] raamistikust, kui nii võib öelda, mis kunstlikuna tundub.

Ületamatult konarlik!

229,6 Seda peab siin rõhutama. Siin on meisterlikult ühte sulatatud „Kalevipoja“ enese värssse täna- päeva luulega, on mineviku hämarusse kadunud aega ja selles keenud võitlust ning kommunismi käegakatsutavast lähedusest innustatud stroofe, on näidatud aega, ...

Sisuliselt õige. Aga ütlemisviisilt?! Kõigepealt on siin jälle siinid. Ja seekord isegi mitte rööbikud. Üht mööda sõidutatakse meid sms. Kivi artiklisse, teist mööda Ellen Hiobi luuletusse. Pealeselle on siin, esiteks, midagi ühte sulatatud, teiseks, on siin aega, kolmandaks võitlust, neljandaks stroofe ja, viiendaks on veel näidatud ... Liuatäis rosoljet samblast, küünetuhast, trummipõrinast ja sule- varrenärimispurust.

Ma usun, et esitatust piisab.

Küsimus pole selles, kuidas võis tekkida läbini kirjaoskamatu artikkel. Küsimus on selles, kuidas see võis sattuda EN Kirjanike Liidu häälekandja lehekülgedele. Et see sinna siiski sattus, osutab, et vajadus midagi ette võtta on sõna tõsisemas mõttes karjuv.

Kui Teie, sms. Lumet, näete moodust, mille kaudu käesolevast kirjast võiks olla ses mõttes tulu, siis ärge jätke seda moodust kasutamata.

Selle kirjaga olete volitatud tegema kõike, mida arvate heaks – ükskõik millises paigas äratarvita- misest ükskõik kelle nimel avaldamiseni.

Kriitik ja kriitiku kriitik: Karl Kivi ja Jaan Kross. Ees paremal Rudolf Põldmäe. 1960. aastate algus. (Detail). Eesti Kultuurilooline Arhiiv.

Andke mulle järjekordne tülitamine andeks!

Teie Jaan Kross

16. Alma Vaarman Huko Lumetile 22. III 1954.

22. III. 54

Seltsimees Lumet!

Eila, pühapäeval olin Jaanil külas, lugesin Teie „postikviitungit“ ja imestuse ning pahameelega, et mu volitus Teile saatmata oli jäänud. Mu vana pea! Ootamata midagi panen ta kohe posti, sest mul on täiesti arusaamata miks Sinijärv, kui ta elus ja terve on, ei suutnud juubelipäiviks oma head tahet teoks muuta. Palun, kui see Teile väga suurt tüli ei tee, siiski seda volitust kasutada. Ma kardan väga, et midagi võiks ära kaduda.

Omaval ajal kergemeelselt Moskvast Eesti Klubi minule poolt kasutada (näitusel) antud pildid ja kirjad – jäid kadunuks ...

Aino Bachi „V. Klementi“ „Eesti Nõukogude Naine“ märtsi numbris annaks hästi edasi Villu olemise ja hingelaadi kui ei puuduks hea humoor.⁹² Väliselt aga mitte tõetruu: Villul oli omapärane poisi käharpea, nägu ovaalsem, ots veel avaram. Silmad ümarikud, suured, sinised, täis tarkust ja ääretut ülimeelikust.

Villu armastas korda ja oli oma veetluses eeskujulik ning peene maitsega. Kunstniku fantaasia salliga on segav. Suur tänu Teile sm Lumet selle „kirjutage enesest pikemalt“ eest. Võtan hoogu – see pole kerge.

Teie A. Vaarman

Lgp sm. Sinijärv!⁹³

Et meie kokkulepe – kirjutada raamat Wilhelmine Klementist – Teie poolt rikutud on, palun sm. Lumetile üle anda minu poolt Teile seks otstarbeks üle antud isiklikult W. Klementile kuuluvad esemed (juuksepatš, vihud, kirjad jne.).

Alma Vaarman

Abanis,

22. märts 1954.

17. Huko Lumet Jaan Krossile 27. III 1954.

27. märts 1954.

Lgp. sm. Kross!

Lubage Teile kõigepealt õnne soovida! Teie näidend on m e h e töö! Tõsise ja tubli k i r j a m e h e töö. Kirjanikuks ma Teid ei hakka nimetama, sest meil paraku kirjutatakse asju, mis ei kannata Teie draamaga mingit võrdlust, ja Teie võiksite solvuda. Ärge pange ka pahaks, et ma ei saa anda Teile kuigi põhjalikku analüüsi, sest kui asi mulle v ä g a meeldib, siis ma ei leia temas nii ruttu vigu. Ajalise distantsi võtmiseks aga sm. Vaarmani sedel ei andnud mingit võimalust. Nii et süüdistage teda! Panen veel Teie kannatuse proovile sellega, et vabandan oma vastuse viibimise pärast. Tahtsin ka Teie tõlgete asjus täie selguse kirjustuse kätte saada, samuti oli mul kavatsus Teie näidendit lugeda anda ainukesele (või peaaegu ainukesele) eesti lavastajale, kes on suuteline niisugustest asjadest midagi taipama. Posti teel temaga asju ma ajada ei tahtnud, Tallinnasse tuleb ta 12. aprillil. See on

⁹² A. Bachi joonistatud Vilhelmine Klementi portree illustreeris Erich Kaupi ja Karl Martinsoni artiklit „Revolutsioonilisele võitlusele pühendatud elu (Vilhelmine Klementi 50. sünni-aastapäevaks)“ ajakirjas Nõukogude Naine 1954, nr. 3, lk. 4. Järgnevat aastat illustreeris Bach Klementit veel nii sõejoonistuse (1955) kui ka akvatinta tehnikas (1956). Vaarmanit häirinud sallist ta neis portreedes ei loobunud.

⁹³ Kaaskiri eelmisele kirjale.

Pärnu teatri peanäitejuht K. Ird. (Epp Kaidu sisse on mul ka usku, aga tema on nõrk naisterahvas ja vast ei suuda igakord oma veendumust nii tugevalt kaitsta ja kõrgemates instantsides ennast maksma panna.)⁹⁴ Nüüd peate aga leppima minu põgusate muljetega.

Millest alata? Kas sellest, et Teil on õnnestunud suurepäraselt edasi anda tänapäeva USA närune elulaad, seal eksisteerivad vastuolud ja konfliktid, kahe leeri olemasolu? Näidata, kui raske on kapitalistlikus maailmas olla inimene ja jääda inimeseks selle sõna paremas mõttes. Näidata „vabaduste maal” valitsevat hundimoraali tema täies aus ja ilus. Või sellest, et Teil on terve tükk täis elavaid, usutavaid inimesi oma tahte, tunde ja mõttemaailmaga, kirgedega, lootuste ja valudega. Või sellest, et olete kõik selle, mis Teil hingel on pakitsenud, (ilma selleta aga Te oleksite vaevalt saanud seda paberile panna, mis sinna panite) suutnud valada dramaturgiliselt tugevasse laitmatusse vormi? Arvan, et ma ei eksi, kui ütlen, näidend on selles staadiumis, kus iga arukas teater võtaks selle oma repertuaari ja hakkaks töötama koos autoriga teosele lõpliku lihvi andmiseks. Meil on tihti kahjuks lavalt maha mängitud nõrgemaid asju, kui Teie näidend on praegu. Ja neid on peetud küpseiks. Kuid teiste vähenõudlikkuse eest ei ole meie vastutavad, eks ole. Teie teos on aga kirjanduslikult nii heal tasemel, et see otse sunnib nõudma autorilt ja edaspidi arvatavasti teatrilt välja panema maksimumi. Kõigepealt võib teost lugedes kultuursus, mis ei ole pealetükkiv intelligentsusega eputamine (sest siis ei saaks juttu olla kultuurist!), vaid loomulik, iseenesestmõistetav eeldus kogu asja juurde. Terve rida kohti, millest allpool teksti lehitsedes teen veel juttu, on lihtsalt võrratult leitud pärlid, mis on tikitud õiges mustris sellele kanvaale – loole, mis on nähtud keskmise ameeriklase silmadega. Raam sellele maalile, kuigi ei ole uus, on antud juhul erakordselt sobiv. Kohtuistung, selle kestel kaebealuse viimne sõna, jälle kohtusaal. Ja see viimne sõna, mis muutub süüdistuskõneks kogu kapitalistliku ühiskonnakorra vastu, USA-s valitseva korra vastu eriti, moodustabki selle näidendi sisu. See on nii loomulik ja lihtne. Aga eks seda olegi suur kunst.

Ekspositsioon on antud selgelt. See läheb teatud vastuolude ja vaidluste tähe all, mis ei lase ekspositsiooni muutuda igavaks seletamiseks kes on kes. See kehtib eriti esimese pildi kohta. Teises pildis aga algab tegevus juba täie hooga. Eriti hea on teise pildi lõpp – Lili ja Crew kokkupõrge ja pärast Lili lahkumist Crew lakooniline: „Edford jääb!” Siit peale hakkab vaatleja juba pinevusega ootama, mis edasi saab. Näidend on võtnud ta enda võimusesse.

Peategelaste karakterid on juba esimeses vaatuses täiesti eksponeeritud ega ole neile enam vaja hiljem tegevust risustavaid ja aeglustavaid detaile ja täiendusi juurde tuua. See on jällegi voores, mida tänapäeval kohtab harva meie dramaturgidel. Tihti peale lohiseb neil ekspositsioon kuni viimase vaatuseni välja. Ikka on vaja veel üht ja teist juurde lisada, et karakterid kuidagi mõõdu välja annaksid.

Esimese vaatuse juures on mul ka väikseid pretensioone. Den tundub oma vanuse kohta liiga naiivsenä. See lennukiga vuristamine ja Lili ähvardamine sobiks 12–13 aastasele poisile. Korea sõja kangelaselt aga ootaks ema ja õe jutule „täiskasvanud” inimese reageerimist. Siinjuures väike tehniline viperus torkas silma. Lugu sünnib ju suurlinnas. Den jookseb akna juurde ja näeb, et onu Tim tuleb. Hetk hiljem astubki onu sisse. Raske on ette kujutada, kuhu avanesid siis korteri aknad ja milline oli maja ehitus, et onu nii ruttu jõudis tuppa. Ka tundub imelikuna ema ja õe jutt venna kuuldes direktori voodi pugemisest jne. Kuigi remargis on märgitud, et Lil ütleb seda Dorale, läheb jutt sellel teemal ägedaks ja Den peab seda kuulma. Üks kahest – kui ta kuuleb, siis peab ta sellele oma varaküpses laadis ka reageerima, või toimetama ta seks ajaks toast ära. Pealegi on näitlejal Deni osas raske kuulata nii pikka vanainimeste juttu ilma reageerimata. Timi eksponeerimine on liiaks paisunud. Ja teine häda on, et see sünnib seletades, jutustades, ja peamiselt Timi enda suu läbi. Siin esineb ka mõningat kordumist – enne räägivad Dora ja Lil Frankist, pärast umbes sedasama kuuleme ka vestluses Timiga. Tekib veel küsimus, kas sugulased Timi elulugu varem ei teadnud, et

⁹⁴ Kaarel Ird oli aastail 1952–1955 Lydia Koidula nimelise Pärnu Draamateatri peanäitejuht, tema abikaasa Epp Kaidu oli Vanemuise teatri lavastaja Tartus.

ta pidi sellest nii pikalt rääkima. Ma saan aru autori kavatsusest anda eelnev väike paralleel Edfordi tragöödiaga – kui Tim kihutas endale kuuli pähe, siis Edford on juba astunud sammu edasi, ta tapab kurnaja, oma elu hävitaja. Lil ja Frank on aga veelgi kaugemale jõudnud, muutunud teadlikuks võitlejaks. Monoloog ise ei ole halb ja hea teater, tugev näitleja saab sellega hakkama. Tõstatan selle küsimuse, et kas seda on vaja. See on siiski jutustus, kuigi hea jutustus. Publik kannatab selle ära, eriti ekspositsioonis, kus veel kired pole ärganud, on see talutav. Kuid Teie tüki juures ei tahaks niisuguseid asju, mis on küll hästi üht või teist mõtet illustreerivad, kuid siiski ainult talutavad, mitte haaravad. Tahaks Timi eksponeerimist näha rohkem tegevuses, kindla dramaturgilise ülesandega seoses. See kuju on seda väärt, et selle juures rohkem mõelda, mitte anda teda ainult resonöörina alguses, (kuigi ta seda on, või õigemini selleks on muutunud), ka resonöör peab tegutsema. Tema jutustus aga praegu ei tegutse veel vajaliku tugevusega ei Dorale ega Lilile, pole nähtavat mõju ega jäta jälge. Publik alles hiljem kodus järgi mõeldes leiab üles selle monoloogi tõelise mõtte ja ka ilu võrreldes Edfordi saatust Timi omaga. Kuid teatris tahaks mõju otsekohe, vahenditult.

Teine pilt on tugevasti kirjutatud ja siin on mul äärtele tehtud rida hüüdmärke (hiljem kustutan kummiga hoolega maha!). Siin on lausa tegevus, võitlus. Ainult kui norida on juba minu ülesanne, siis norigem – pisut, õige pisut kunstlik tundub, et Crew laseb Harti võõra inimese juuresolekul kõik kaardid lauale lüüa. Kuid usun, et teater selle mänguga ära rihib ja see usutavana tundub. Igatahes seda juttu on Edfordil vaja kuulda, ka nimi ametisse võtmisel oluline. Nii, et las kõik jääb nagu on. Aga elulise töö seisukohalt süda päris puhas ei ole. Crew oleks ju saanud Edfordi žestiga sundida lahkuma, kui ta oma šeffi ei suutnud peatada. Kuid see on niisugune tinglikkus, millele iga teatriinimene silma kinni pigistab, sest voorused kaaluvad „pahe” üles.

Õige dramaturgilise vaistuga on teil leitud ka Franki tutvustamise võte. Kuna teda ekspositsioonis ei saadud lavale tuua, siis on vähemalt temast piisavalt juttu, nii et publik tunneb teda ja ootab.

Teine vaatus. Siin olete õnnestunud rakendanud raadiovastuvõtjat. Aparaat otse tegutseb täisverelise tegelasena laval. Kolmandas pildis on kõik korras sinnamaani, kus Lil palub aidata Franki oma isa. Edasi aga järgneb Lili ja Frangi vahel informatiivne jutt, mille ajamiseks pealegi Lili isakodu ei ole kõige sobivam koht. Kas ilma selleta ei saa? Kuigi see jutt streigist jne on laitmatu ja igatpidi korras ning läheks läbi igas tükis, norin ma siiski, kuna see ei ole siiski muud kui seletamine asjadest, mida me hiljem näeme tegevusest. Kui selle andmine osutub paratamatuks, siis tuleks seda teha võimalikult lühidalt.

Teil on enamasti tegelaste lahkumine lavalt tegevusega, tegelaste hingelise seisundiga põhjendatud. Kohati on isegi väga häid äraminekuid, nagu Lili lahkumine Crew juures 2. pildis. Siin aga 3. pildis mõjub kõrvalopsuna Lili lahkumine Dora kutsel „Tule abista mind pisut kõõgis!” Niisugust lahkumist lavalt ma Teie tükis küll näha ei tahaks, kuigi see on meie suurte dramaturgide juures tavaline. Nõrgalt põhjendatud on ka Lili ja Franki ilmumine Edfordi majja üldse. Teil on antud, et nad tulid raamatuid ära viima. Muidugi see ettekäändeks oleks sobiv motiiv isamajja ilmumiseks, kuid tegelikult tulid nad muuks otstarbeks, vähemalt pidid tulema, sest draama nõuab põhjuslikkuse katkematut ahelat. Kas ei oleks tugevam, kui Lil Frangi nimme kaasa võttis selleks, et isa päästa sellest mülkast, kuhu see on vajunud, mitte aga nii, et „pealegi ei saanuks (?) ma täna sinuta, mul on küll vähe raamatuid” jne. Ja edasi – „pealeselle on mul sulle veel palve ... sa pead aitama minu isa”. Mitte siis „pealeselle“ ja „muuseas“, vaid ainult ja peamiselt sellepärast nad tulidki Edfordi majja, eks ole!⁹⁵

Informatsiooniks kujuneb ka jutt luuletusest Lili ja Franki vahel. See lahjendab hiljem luuletuse ettelugemise mõju streigil. Edasi Dora sissetulek värsitsiteerimise ajal mõjub antud viisil kunstlikult, nagu oleks need nimme selleks tsiteeritud, et Dora saaks õigel ajal segama tulla. Siin puudub jällegi raudne paratamatus. Tuleks mõelda, kuidas seda anda mõjuvamalt.

Järgneb Edfordi ja Franki duell. Varem nad näidendi piirides pole kohtunud. Vähemalt publik pole

⁹⁵ Näidendi siinkirjutaja kasutada olnud käsikirjas on Lumeti ettepanekuid arvesse võetud. Vt. ka järgmisi joonealuseid märkusi.

neid koos näinud. Selletõttu tuleb liiga äkki kõik see moraali lugemine Franki poolt. Tuleks varem mõned niidid Edfordi ja Franki vahel üles tõsta, ilma et oleks vaja neid ilmtingimata varem kokku viia. Aga nende antud stseen tuleks eksponeerida. See on küll hästi eksponeeritud Lili ja Franki kõneluses, kuid Frank ja Edford ei näe ju täna teineteist esmakordselt. Nende vahel on varemgi millestki juttu olnud. Nende duell on lihtsalt pooleli, mitte ei alga antud momendist. Teil aga algab praegu seoses Lili ettepanekuga. Siin ongi nõrk koht, mille saaks kergesti tugevaks, kui Frank ei tuleks ainult raamatute järele, et tal on vana Edfordiga „kana katkuda“. Lil aga annab Frankile viimse tõuke minna otsustavale rünnakule, või midagi taolist. Ma praegu lihtsalt fantaseerin, see ei ole Teile obligatoorne, kui see aga abistab Teid edasi mõtlemisel vajalikus suunas, siis on see oma otstarbe täitnud. Siin on muide häid kohti, nagu jutt pärlidest, „kui elatakse rabas, on paratamatu, et mõned sattuvad mülkasse“ jne. Kuid on ka liiga dotseerivaid, nagu Franki lahtised nõuanded „Peate võtma enese kokku ... peate vähehaaval hakkama hingama teistsugust õhku?“ jne. See-sugune suuline agitatsioon jätab vaataja külmaks. Andke tegevust, võitlust, tundeid, kirgi, ainult mitte moraalijutlust! Seda saame niigi ülearu ametlikelt vastava ala tegelastelt. Samuti on võlts Edfordi tiraad „teistsugustest inimestest ... kes on hirmutavalt kindlad oma arusaamale he{a}st ja kurjast ... Millise pilguga ... ütelge millise pilguga vaatan mina nendele silma!“ See on literatuur! Andke elu ja jätke literatuurised stambid teistele, kes paremat ei oska või ei suuda. Ja lõpuks, kuhu viis autori kavatsuste kohaselt nii otsustav kõnelus Franki ja Edfordi vahel? Mitte kuhugi. Tegelikult elu loogika on palju tugevam igasugustest kõnedest. Las Edford veendub oma kogemuste najal Franki taoliste inimeste sangarlikkuses. Las ta näeb, kuidas neid taga kiusatakse õilsa asja eest. Las see viib ta vajalikele järeldustele, mitte aga Franki epistlid, olgu need nii vaimukalt kirjutatud kui tahes. Muidugi, ka õigel ajal lausunud sõna, ja veenev sõna on tegu. Kuid see sõna on „kelluke, mis kumiseb“ ja mitte rohkem, kui seda ei kinnitata tegudega. Ja jällegi on Teil ebadramaturgiline äraminek – Lil kutsub Franki appi raamatuid pakkima. Crew sissetulekuga muutub pilt otsekohe. Algab uuesti pingerikas duell. Teie aga koristate Edfordi just seks ajaks lavalt ära, kui tal seal oleks tõepoolest midagi näha, millegi üle järele mõtelda, oma otsuseid teha. Segaseks jääb selle lõigu lõpp: Crew ähvardab Franki, see aga seda ise ei kuule. Milleks siis seal niisugune lause „Teid ei huvita, miks?“ Crew võrgutamise sts{een} rahuldab. Kuid selle sigaduse eesmärk jääb segaseks, vähemalt ei ole selle kohta teoses antud küllalt veenvaid põhjendusi. Milleks jändab Crew Doraga? Kättemaksuks. Aga selle kättemaksu peab ta siis viima asjaosaliste teadvusse, parajal momendil oma võidu vilja välja mängima. Seda aga ei tule. Pildi lõpp on tugev. Valmistab ette Pitchi saabumise ja annab edasi Edfordi suhtumise sellesse saasta.

4. pilt on õieti Pitchi varjatud monoloog. See subjekt aga ei kanna kuidagi pinget ülal oma jälkide seiklustega. Teie olete lasknud langeda intriigi peaniidid ja arvate, et Pitchi jutustus korvab publiku pretensioonid Edfordi, Crew, Dora suhtes. Vale. Nende võitlus peab käima edasi. Crew ei lase Dorat peost, piisab mõnest vihjest, et nende salajast kokkulepet rõhutada. Pitch on kaart, mille Crew välja mängib oma sihtide saavutamiseks. Teil aga Pitch tõuseb omaette väärtuseks, kes mõjutab Deni minema Korea sõtta (milleks, muide mõjutasid veelgi enam isa jutud raadios.) Mõte on muidugi õige – ilma selle neetud teenistusest Crew juures ei oleks Edfordil vaja olnud niisugust rämpsu nagu Pitch oma majas vastu võtta, ja tema poeg ei oleks kuulnud niisuguseid „ahvatlevaid“ asju. Kuid dramaturgia ei kannata niisuguseid ülesandeid, mis pole allutatud peaintriigile. Siin aga meie ei tunne vähematki võitlust enam – Pitch külvab oma mürki nagu heaks arvab. Mis sihiga seda Crew laseb teha? Miks Edford ei tee katsetki sellele mürgivoolule tõket luua? Miks ei näita selles stseenis ennast juba tugevama reageerimisega Tim? Kuidas suhtub Dora Crewsse? Kui Teie loete teiste teksti ilma Pitchi tekstita, siis leiata enamuses nii „vaimukad“ repliigid: „Ja siis?“ „Ja siis?“ „Oh, nii kõrgelt!“ „Ja teised?“ „Õudne!“ „Ja siis?“ „Teil oli iseavaja?“ „Uuh, põnev!“ „Õudselte põnev, ja siis?“ „Kas maanteel liikus kollanägusid?“ „Noh, ja edasi?“ „Mida?“ jne jne. Niiviisi on kirjutatud kõigi aegade halvad dramaturgid, kuid Teie ei kuulu nende hulka ja sellepärast Teil ei ole selleks õigust. Selge! „Ja edasi“ ja „Siis“ – nendega Teie ei hoiä ülal pinget, nendega

Teie ei arenda edasi tegevust. Pitchi kõne on vajalik, seda võiks ainult lühendada, tema peab aga olema tugevasti näidendi üldplaanis sees. Las ta olla peamiseks teguriks, et Den kodunt jalga laseb. Kuid see jalgalaskmisele meelitamine peab omakorda olema Crew plaanis sees. Crew peab jälgima, kuidas jutustus poisile mõjub. Crew peab selle trumbi mängima välja Lilile kätemaksuks. Selleks ei oleks halb, kui ta oma plaani kududes juba tugevamini püüaks sidemeid luua mitte ainult Doraga vaid ka Deniga. Ühesõnaga paneks tulde kõik rauad. Seda otse nõuab, karjub sündmuste loogika. Ja kui poiss on kadunud, kui ta on langenud, siis tuleb see võiduvili ka noppida. Crew'l veel kord Liliga kohtuda, Edfordile see näkku paisata või kuidas tahes. Ühesõnaga otsad kokku viia. Siin kohal tahaksin kinni naelutada hea lause Timilt: „Kui miski mind veel rabaks, saanuksin (jällegi see mitteläbilöönud ja kolikambri heidetud konstruktsioon!)⁹⁶ täna õhtul rabanduse.” Kuid Timi-sugusel mehel ei ole see ainult õpetlik tutvumine uue aristokraatiaga, tema on selleks liiga tark, et mitte mõista, et käimas on suur mäng. Missugune, seda ta muidugi ei tea. Siin on aeg ja koht näidata tema sügavat huvi tema silme all toimuva tragöödia vastu. Ta aimab õnnetust, asub vastutegutsema, kuid ei suuda seda ära hoida. See on tema süü, mille ta lunastab hiljem võttes Franki ja Lili teo enda peale. Hästi on leitud ka Deni lause: „President surub teie kätt alles homme aga mina juba täna!” Niisuguseid pärleid on Teil palju. Need tulevad, kasvavad välja vastavast situatsioonist, karakteritest ja mõjuvad seetõttu üllatavalt värskest.

Edasi 3. vaatus. Draamaga on ju nii, et mida kaugemale edasi, seda raskem on. Ekspositsiooni kirjutab valmis nii mõnigi. Teise vaatuse ka veel kuidagi. Oma kaela murravad aga enamasti kolmandas ja neljandas vaatuses. Teie kohta seda ütelda ei saa. Kolmas vaatus on vajalik, hädavajalik näidendi üldkontseptsioonis. Kompositsiooniliselt asub streigipilt õigel kohal. Lahendatud on ta printsiibilt õigesti. Küsimus seisneb ainult selles, kas lahendus on täiesti õnnestunud, või on siin veel midagi teha, hõõveldada või lihvida. Muidugi halb on see, et me neid Peetreid ja Martineid varem pole näinud, nendest isegi mitte kuulnud. Kui need kujud oleksid pisutki varem eksponeeritud, kas või Franki ja Lili jutu kaudu (nad kuulavad ju Lili isa saateid, kiruvad kahtlemata tema isa, kahtlustavad võibolla Liligi, teevad etteheiteid Frankile – määratu palju võimatusi!), oleksid need kujud publikule palju rohkem kui ainult vastavate ideede ruuporid, mis nad praegu on. Kõik on ju siin õige, on olemas ameerika tööliste hulgas printsiipiaalseid võitlejaid, on ka reetureid, igat masti sotsiaalläraandjaid. Kuid et seda teada, pole vaja näidendit vaadata, seda võime ka kodus lehest lugeda. Miks ma norin? Sellepärast, et Franki sidemeid töölistega ei ole näidatud varem isegi mitte Lili ja Franki vestluse kaudu. Ja streigiküsimus, kuigi sellele on varem vihjatud, ei kasva jällegi välja orgaaniliselt näidend{i} sisust. Streik peaks olema suursündmus, milles kulmineerub näidendi intriig. Seda aga antud kujul ei saa olla, kuna ta seisab näidendi peavoolust kõrval. Tuleks mõelda, kuidas streiki rakendada o r g a a n i l i s e l t näidendisse, näidendi süžeesse, nii et see muutuks üheks otsustavaks lüliks Franki-Lili ja Crew vahelises duellis, Edfordi draamas. Praegu see veel seda ei ole. Teiseks mõni sõna streigist endast: Korea sõja ajal oli USA-s kõrgkonjunktuur. Leivapalukese pärast siis streiki polnud vaja. Täiesti õigesti näitate Teie, et see on poliitiline streik, võitlus rahu kehtestamise eest Koreas. Aga kas see vastab tegelikkusele? Siis olid töölistel kõrged palgad ja tööpuudust ei tuntud. Selleks, et streik üldse võis puhkeda, oli vaja mõjuvat loosungit, juhtideed, mis suutis töölisi mobiliseerida vastuhakule. Arvan, et streik ei hakanud rahvusvahelise tööliste solidaarsuse tähe all, vaid seetõttu, et Korea sõda läks USA-le maksma 400.000 meest surnutena, haavatutena ja vangidena. Miks mitte lasta tulla miitingutele karkudega sõjainvaliidi, kes räägib sõja koledusi, küsib mille eest me sureme. Miks mitte seda fakti Frankil ära kasutada, et näidata Hartide ja teiste haide räpast äri, mis ameerika töölisteverest teeb dollareid? Streik tavaliselt ei alga kunagi kaugemate eesmärkide, üldinimlike printsipiide ja ideaalide nimel, vaid üsna

⁹⁶ *nuks*-konditsionaal (saanuksin = oleksin saanud) oli Oskar Looritsa ette pandud ja seejärel Johannes Aaviku soovitatud keeleline uuendus, mida Kross harrastas. (Vt. märkus 28 kirjavahetuse eelmises osas). Näidendi siinkirjutaja kasutada olnud käsikirjas on *nuks*-vorm („saanuksin“) asendatud väljendiga „siis ma oleks saanud“.

konkreetsest sündmusest, lähedasest valust. Ja kui nüüd siia juurde mõelda, milline oleks mõju, kui seda streiki pöörata selle sõjapropaganda vastu, mida teeb igapäev Edford, rahu sõlmimise eest Koreas ja Crew-de vastu, kes seda õhutavad, ühesõnaga siduda see streik konkreetsete isikutega antud näidendis – kas kujutate ette, milline oleks siis selle pildi kõlavus. Ja Lil on Edfordi tütar, Frank tema väimees. Kas seda fakti ei saaks ära kasutada näiteks reetur Martin, et tööliste usaldust Franki vastu murda? Millise dramaatilise pinevuse annaks see asjale. Ja kas see ei nõua, ei karju otse, et Frankil oleks juba varem side töölistega, mõni kokkupõrge olnud juba varem Martiniga, nii et nad üksteist tunneksid. Et Martin oleks Crew käsilane mitte üleüldse, vaid antud konkreetse situatsioonis, konkreetse ülesandega Franki kompromiteerida, Lilile kätte maksta jne. Määratu avarus ja sügavus, mis sellise lahenduse juures tuleks tükki!

Franki luuletus on halb.⁹⁷ See „süüme“ ja kuidas „sünge hooga põues käärib raev“ on kõmisedvad sõnad, ja „rajuks tõusta ja käristada vale kuldne tooga“ {-} niisugust luulet võib produtseerida ainult Manivald Kesamaa ja need, kes on temaga, Howard Fasti sõbrale see ei sobi. Alguse kolm rida ja lõpu kolm rida võiksid minna, õigemini lõpu neli rida. Loomulikult tuleks uues valguses anda siis ka lõpustseen Crew-ga, kes tuleb vaatama, kuidas provokatsioon õnnestus ja kohates Lili muidugi raevub, et kõik jällegi lörril läks. Lili vabastamine on põhjendatud – see juhib Franki jälgedele. Pilt peaks lõppema Lili ja Crew duelliga. Stseen Pane'iga kisub kogu pildi lõpu mõju maha. Edfordi naise võrgutamine on meil juba nähtud, seda võib veel eelmises pildis tugevdada. Selle üle juttu puhuda ainult teeb asja lahjaks. Streigipildist on aga täiesti välja jäänud Edford. Ma ei räägi tema isiklikust juuresolemisest (mis ka ei oleks halb, sest tal kuluks kuulda, mis töölisel tema propagandast arvavad. Tal kuluks näha, kuidas tema tütar ja väimeestki tema pärast kahtlustatakse, kuidas teda ennast neetakse!) aga selle mõjust temale.

6. pilt tuleks muidugi selles valguses läbi vaadata, nagu eelpool on küsimusi üles tõusnud. Antud kujul ei ole see halb, vaid üks tugevamaid pärast ekspositsiooni. Muidugi tuleks jällegi vältida informatsiooni või anda see äärmiselt napilt. Miks peab Tim veel Lililt seda pärima, mida publik juba isegi nägi. Las Tim saab sellest juba Lililt varem teada, siis ei oleks publikut vaja kordamisega, pealegi lahjema kordamisega koormata.

Ka 7. pildis on väga palju, mida me juba varem teame. Oluline on siin Deni surmateade, mis Edfordi kannatusekarikasse valab viimse tilga, nii et see peab hakkama üle voolama.

8. pilt. Järgneb paratamatult eelnenust, kogu süžee arengust. Lahendamata aga on jäänud paljugi. Teie ruttasite kokku tõmbama niite, mis puudutavad Edfordi, aga Crew liin? Timi liin on ilusasti lõpetatud, tema pärast on süda rahul? Lil ja Frank ka võivad lahkuda, nende pärast me muret ei tunne. Dora sai oma karistuse, aga Crew? Kuhu jäi otsustav löök tema pihta? Võiduvilja nosimine, mis muutus mürgiseks vihakarikaks? Kas mitte lasta Edfordil maha Harti asemel see lurjus ja kohtus pihtida, et ta sedasama tegi ka Hartiga. Miks ei lase te Edfordi silm silma vastu seista tema perekonna ja tema enda peamise vaenlasega. Hart on siiski episood süžee lähtudes. Tahaksime näha peakangelaste arvete õiendust. Muide Edfordi viimases monoloogis Harti toas on ka literatuursust – „ostate kokku teadmatust ja närusust, närusused närivad ja närivad maakera nägu“ jne.⁹⁸ Siin ei ole enam aeg ega koht teha literatuuri, siin on kired oma pingel viimisel kraadil. Endke siis jõuliselt, suurte mehiste löökidega, nagu teevad seda suur William, Schiller, Ostrovski, Gorki ja teised selle ala meistrid. Ongi kõik. Panin kirja need mõtted, mis, kordan veel, Teie äärmiselt huvitav näidend minus esile kutsus. Mängitav on ta ka praegusel kujul. Ainult ta võiks olla palju, palju parem. Sellel on kõik eeldused saada tõeliselt heaks teoseks. Ja Teil on kõik eeldused seda tööd lõpule viia. Noh, nii. Dixi, et animam salvavi. Ultra posse nemo obligatur!⁹⁹

Tahaksin selle loo anda kangesti sm. Irdile lugeda, kui Teil midagi selle vastu ei ole. Teatriinimene on ikka teatriinimene. Võibolla, mina ajasin udu.

⁹⁷ Näidendi siinkirjutaja kasutada olnud käsikirjas pole Franki luuletuse teksti esitatud.

⁹⁸ Selle fraasi teine pool on siinkirjutaja kasutada olnud käsikirjas eemaldatud.

⁹⁹ Olen öelnud ja oma hinge kergendanud (päästnud). Üle võimete ei saa kelleltki nõuda! (Id.)

Mai Talvest ja Huko Lumet 1956. aastal. Eesti Kultuurilooline Arhiiv.

Nüüd veel mõni sõna tõlgetest. Kirjastuses see asi loomulikult venis kaunis kaua. Lõpuks aga siiski sain otsuse kätte, seegi anti suusõna{1}. Luule osas nemad praegu ei saa kasutada, kuna kõik lähemal ajal ja paari aasta jooksul ettenähtud tööd on välja antud. Küll aga öeldi, et luuletõlgete kvaliteet on niisugune, et neid võiks vabalt kasutada iga ajakiri või ajaleht. Soovitati otse nende poole pöörduda. Proosa osas leiti samuti, kui maha arvata mõningad juba käibelt kadunud aaviklused, et tõlge on korralik ja siin on väljavaateid saada kirjastuselt tööd. Selleks on vaja saata otse Eesti Riikliku Kirjastuse ilukirjanduse toimetusse sm. Beekmanni nimele 8 lehekülge proosatõlke proovi veel seni i l m u m a t a eesti keeles teosest. Siis nemad sõlmivad lepingu tõlkijaga

vastava teose peale. (Valik muidugi tõlkija enda suva järgi, eeldades, et ta ei asu tõlkima teost, mis on kehv!)

Kogu seda maakuulamist toimetasin ma incognito tõlkija nime suhtes, kuna ma ei tahtnud teada mitte eelarvamusi ja muid arvamusi vaid tõde, või vähemalt arvamust, mida ei kipu mõjutama muud kaalutlused. See on Teil nüüd olemas. Seega võite pöörduda sm. Beekmanni poole ilma vahendajateta, otse toetudes juba oma tõlke kvaliteedile. Usun, et ta ei tee Teie asupaigast küsimust. Kui aga peaks tegema, siis informeerige mind. Esialgu jätke meie põgus tutvus mängust välja, võibolla seda ei lähe vaja.

Vabandage, et lasin Teid nii kaua oodata. Samuti pigistage seekord üks silm kinni rohkete masinikirja ja muude vigade suhtes, mis selles epistulas sisse juhtusid, kuna tagusin äärmise kiirusega ja ei olnud aega mõelda vormile, kuna kogu mõte oli tegevuses sisuga.

Teie tõlkeid ma praegu siis veel ära ei saada, võibolla läheb tarvis. Samuti mitte näidendit.

Teie uus läkitus „Loomingu” artiklist oli väga huvitav. See artikkel pahandas ka mind, ilma et ma oleksin vaevunud nii sügavat pistuproovi tegema selles{t} kullalademest, nagu tegite Teie. Arvan, et leian sobiva juhuse, aja ja koha, kus kõik see pahandus maailma ette tuuakse. Tänan Teid kõigi kirjandussõprade nimel hoolika töö eest. Huvitav oleks kuulda olnud ka Teie arvamist artikli sisu kohta. Kuid siin on Teil muidugi raske otsustada, kuna pole kõike seda lugenud, millest räägib meie Saalomon.

Huvitav oleks kuulda ka samas „Loomingu” nu{m}bris ilmunud näidendi kohta Teie arvamust.¹⁰⁰ Sooh! Sedapuhku kõik. Tervitan Teid ja sm. Vaarmanni ja soovin kõike hääd juba alanud kevadel.

{Huko Lumet}

¹⁰⁰ Ajakirja Looming 1952. aasta neljandas numbris oli ilmunud Mai Talvesti komöödia „Sookollid“. M. Talvest oli tollal H. Lumeti abikaasa.

18. Jaan Kross Huko Lumetile 12. IV 1954.

12. 4. 1954.

Lgp. sms. Lumet,

Väga väga suur tänu!

Lõppudelõpuks on siis asi nii kaugel, et mul on näidendi kohta taskus tõelise asjatundja arvamus. Ja tublisti parem kui ma lootsin. Ning hoolimata kõigist Teie vabandustest sootu põhjalikum kui ootasin.

Lubage siin rida põgusaid märkmeid Teie „põgusate märkmete” kohta.

Esimene vaatus.

Deni lennukiga vuristamine on kujuteldav ka 16-aastase poisi juures. Näitlejal jääb vaid üle paigutada sellesse muidugi rohkem nalja ja vähem „mängult”-kujuteldavat tõde, kui ta seda peaks tegema 12-aastase tegelase puhul.

Nõustun sellega, et Timi lavaleilmumine on tinglikult kiire.

Nõustun sellega, et Den peaks Dora-Lili „voodijutule” reageerima.

Te eksite pidades Timi perekonna sugulaseks. Tä on lihtsalt perekonna kauaaegne tuttav.

Nõustun väitega, et Timi ekspositsioon on mõnevõrra staatiline. Kuid ma ei leia antud raamis orgaanilisi võimalusi tema tegutsemapanemiseks. Mõningate sisulähedaste repliikide võrra võiks Timi teksti siin siiski kärpida. Nõustun sellega, et Timi monoloog on pikavõitu. Olen juba varem kaalunud selle lühendamise võimalusi, kuid mulle tundub, et see pole tehtav laskumata konspektiivsusse. Mulle tundub, et kas tuleb Timil rääkida nii või peaaegu nii pikalt nagu ta räägib või minul loobuda tolle analoogia motiivist üldse. Viimast ma aga ei raatsi, seda enam, et minu meelest selle analoogia tähendus peaks olema publikule haaratav ikkagi enne kodust järelemõtlemisseansi. Igatahes vaatan Timi monoloogi veel põhjalikult läbi.

Teine vaatus.

Püüan võimalikult kärpida Lili-Franki informatiivset juttu. Ilus. Kohendame ära „kõrvalopsu kõõgiga”.

Nõustun tegema Franki-Edfordi kõnelusest Lili-Franki külaskäigu peapõhjuse. Informatiivne jutt luuletusest on mõnevõrra kärbitav kuid üldse paratamatu. See eksponeerib portfelligisteeni Crewga ja viimase kaudu luuletusega seonduvat arengut streigipildi lõpus.

Kui Lili-Franki külaskäigu peapõhjuseks saab Franki-Edfordi kõnelus, siis viimane eksponeerub uues „variandis” loodetavasti küllaldaselt.

Teen Teie tekstist järeltõlget, et Franki-Edfordi kõneluse liivalejooks on Teie arvates minu kavatsustega mõnevõrra vastuolus. Te ju kirjutate: „... kuhu viis autori kavatsuste kohaselt nii otsustav kõnelus ...? Mitte kuhugi.“ Minu arvates ta ei saanudki kuskile viia. Frank võiks ehk ainult seda seika veel kõneluses Liliga resümeerida. Franki-Edfordi jutu „literatuursust” võiks ehk veidi kohitseda küll.

Leiate, et Crew poolt Dora pihta alustatava rünnaku siht jääb ebaselgeks. Tõsi, kolmandas pildis tõepoolest. See siht saab aga täiesti selgeks viienda pildi lõppstseenis, mis omakorda eksponeerib Crew pärisrünnakut seitsmendas pildis.

Pitchi varjatud monoloogi 4ndas pildis nõustun põimima Crew-Dora intriigiga.

Exsite väites, et „Pitch on kaart, mille Crew välja mängib oma sihtide saavutamiseks.“ Minul polnud see nõnda kavatsatud. Teie tahate Edfordis näha rohkem Crew isiklike intriigide, mina ennekõike kogu keskkonna ohvrit.

Tegelasena on Pitch mul, kui soovite, tõepoolest väärtus omaette. Nähtena on ta aga minu arvates peaintriigiga kõige orgaanilisemas seoses. Ja ennekõike viimasena ma teda nimelt võtan. Nõustun sellega, et Crewl tekib Pitchi külaskäigu ajal mõte kasutada viimast peibutisena Deni jaoks. Mõtlen läbi selle perspektiivi läbimängimise võimalused.

Et Tim neljandas pildis aimab õnnetust, selles on Teil õigus. Tä aimab seda juba esimese pildi

lõpust alates. Eksite, väites, et ta asub või soovitates, et ta asuks aktiivselt vastutegutsema. Siin on Tim veel sama fatalist, kes lõpetab esimese pildi sõnadega „... Ikkagi läheb kõik nõnda nagu peab minema.“ Tõsi, temasse on vahepeal kuhjunud uusi tähelepanekuid, tugevaid sümpaatiid ja teravaid antipaatiid, mis nõuavad talt sellekohast seisukohavõttu. See seisukohavõtu tarve lööb neljandas pildis hetketi läbi, kuid looritub samas „moraalse enesetapja“ passiivse irooniaga. Imestavalt hukkamõistev „Ah nõnda siis sünnivadki kangelased?!“ ja samas irooniliselt nentiv „... Õpetlik!“ Pildi lõpul viib Edfordi kutse „inimese moodi rääkida“ Timi südamestkõnelemise lävele, kuid ta pidurdub „... ja üldse ... narrus! Ela hästi!“ Neljanda pildi lõpuni on Timi hinge siginenud rida uusi ja väga akuutseid kvantiteete. Ent kvalitatiivse hüppeni – tegutsemiseni jõuab ta alles kuuendas pildis. Süüks, mille ta siin lunastab, pole mitte mõni konkreetne süü, saamatus või passiivsus, vaid on ta elu kakskümmend viimast aastat, on kogu ta tühja-elatud ja maharesoneeritud elu. Ja üldse peab näitleja Timi käitumisele õndas pildis suutma põhiliseks teha mitte ainult passiivse lunastumise vaid ka aktiivse ümbersünni elemendi.

3 vaatus.

Streigipildi suhtes on Teie nõuanded vist kõige viljakamad. Näis. Lõppstseen Miss Pane'iga kisub Teie arvates pildi mõju maha. Nõustun. Teatud mõttes teeb ta seda. Aga minu arvates üksnes vaatava vaataja jaoks. Mõtleva vaataja jaoks peaks see mõju tolle stseeniga nimelt allakriipsutama: siin, selsamal liival, milles pektud streikijate veri on alles märg, sellesamas õhus, mis on alles kuum võitlevate inimeste hingeldusest – ameleb Miss Pane Crewga ja veab temaga kihla moraalselt porri tallatava Dora truuduse üle! Kahe maailma huvid, võtted ja moraal!

8 pilt.

Crew mahalaskmine Edfordi poolt ei tule minu arvates kõnesse. Vähemasti laipade arvult ei sea ma Williami endale eeskujuks. Pealegi – Crew on Edfordi peavaenlane üksnes kitsalt-süzeelises mõttes. Edford mõistab täpselt, milline on Crew asend tema draamas ega hakka määrima temaga käsi. See on Crew niidi teatava lahtiseksjäämise esimene põhjus. Teine: mul oli kavatsus Crew niiti jätkata uues, käesolevaga süzeeliselt liitavas näidendis.

Nõnda.

„Sookollide“ kohta ma Teile esialgu midagi ei ütle väljaarvatud vast see, et keel on seal kohati lausa väga hea. Päevakorda on vahepeal tõusnud mulle hoopiski südamelähedasem asi. Loodan varsti saata Teile mõningad märkmed, mis, kui issand annab, aitavad ehk sugu kaasa, et „Tõele lähedal“ jõuaks tõele ning järelikult ka kunstile lähemale.¹⁰¹

Ning nüüd veel suur palve. Ja kohe väga tõsine. Võtke „Edford“ ja laske masinal ümber kirjutada. Jätke endale sinna niipalju eksemplare kui peate vajalikuks ning saatke mulle siia kaks. Nagu ma Teile kirjutasin, on Teie käes olev käsikiri praegu ainus niiõelda lõplikukujuline. Umbes kümme päeva pärast käesoleva kirja saabumist tuleb Teie juurde sms. Hilda Roos¹⁰² ja tasub Teie kulud. Ootan suure põnevusega sms. Irru arvamust (kelle suhtes, muide, jagan Teie oma) ja sellega seoses Teie poolt kujuteldavat pilti „edaspidistest sammudest“, millel viitavad Teie kirjast vilksatavad „repertuaarid“ ja „kõrgemad instantsid“.

Teid veelkord Teie toreda vaevanägemise eest kõigest südamest tänades

Jaan Kross

¹⁰¹ Ajakirja Looming 1954. aasta kolmandas numbris oli ilmunud Aira Kaalu näidend „Tõele lähedal“, mis käsitles „ideoloogilist võitlust“ Teise maailmasõja järgse Tartu ülikooli ringkondades.

¹⁰² Matemaatik Hilda Vilhelmine Roos (1906–1990) oli Krossi teise naise Helga Roosi õde.

19. Huko Lumet Jaan Krossile 13. V 1954.

13. mail 1954

Lgp. sm. Kross!

Teie vastus minu „märkuste“ kohta veenis mind, et ma mitte päris kasutult Teie näidendit ei luge-
nud. See rõõmustab mind omakorda. Teie näidendi ümbertrükkimisega aga juhtus väike viivitus,
ja mitte minu süü läbi. Sm. Ird oli kahe lavastuse ettevalmistamisega nii kibedasti ametis, et palus
vabandust – tema kuidagi ei jõudnud. Nüüd pärast Tallinna külalisetendusi (tõid siia „Pimeduse
võimu“, „Eugenie Grandet“, „Sookollid“ ja „Punga Märdi ja Uba Kaarli“)¹⁰³ lubas kohe käsile
võtta. Sm. Roos käis juba siin, kuid ütlesin temale sedasama, mis praegu Teilegi. Niipea, kui teksti
kätte saan, täidan Teie soovi.

Teie nõustusite nii paljude minu „märkustega“, et vastuvaidluse himu ei tekigi. Kui lubate, siis
mõned selgitavad märkused seikade kohta, milles me mitte sajabrotsendilisel „ühes paadis“ ei
ole, mis aga siiski teatavat tähtsust omavad ja sellepärast selgeks peavad saama vaieldud vähemalt
printsiiabis, kuidas Teie praktikas teostate, see on muidugi Teie asi ja autori püha õigus.

Kõigepealt Frank-Edfordi kõnelus teises vaatuses, millega Teie nõustute, et „see ei saanudki kuskile
viia“. Draamas dialooge, mis jäävad n.ü. õhku rippuma ilma järelmõjuta ja tagajärjeta ei saa olla.
Kui ka antud puhul ükski pool otsest ja nähtavat võitu oma partneri üle ei saavuta, siis tegevust
edasi see dialoog peab siiski viima nii või teisiti. Ma ei mõtle siin välist askeldust ja otsest silmaga
nähtavat muutumist olukorras, aga tegelaste hinge peab see oma mõju jätma. Ja uuesti kokkutulles
ei saa nad enam alustada endisest punktist, vaid uuest.

Teie õigustate seda, et kolmandas pildis Crew rünnak Dora pihta jääb ebaselgeks. Publikule midagi
ebaselgeks jätta ma ei soovitaks ka mitte ainsakski minutiks. See jäägu dedektiivromaanide üles-
andeks. Meil on siingi autoreid, kes arvavad, et kui viimases vaatuses eesriide langemise ees asi
selgeks saab, on mõju kõige suurem. Saatuslik eksitus. Niisuguse hetkelise põnevuse kasu ei kaalu
kaugeltki üles seda kahju, mida me saame, kui me publikut ei pea südanthaaravas põnevuses kolme
tunni kestel sellega, et me näeme kuidas nende saatus neile läheneb paratamatusega, me tahaksime
neile hüüda, kas te ei näe, inimesed, hoidke end! Ja hukatus tuleb raudse sammuga, miski ei suuda
seda ära pöörda. Nii on kirjutanud vanad kreeklased oma surematud draamad, nii suur William.
Ärge mängige publikuga pimesikku, see Lessingi nõuanne on kuld, mis kunagi oma väärtust ei
kaota. Las tegelased veavad üksteist ninapidi nii palju kui kulub, seda põnevam saalis. Publik aga
on autori usaldusmees kõigis asjus.

Üks arusaamatus tuleb lahendada. Mina ei taha näha mitte Edfordi näha Crew isiklike intriigide
ohvrina vastupidi Teile, kes temas näeb keskkonna ohvrit. Kuid keskkond ei avalda oma mõju mitte
abstraktselt, vahenditult vaid isikute läbi ja kaudu. Ja mida teravamalt on sõlmitud intriig konkreet-
sete isikute ümber, seda põnevam, seda suurema jõuga tõuseb esile keskkonna osa. Ainult niiviisi
saate karaktereid individualiseerida ilma et nad jääksid ideede ruuporeiks, keskkonna funktsionää-
rideks-abstraksioonideks. Kas Othello on keskkonna ohver või Jago intriigide ohver. Ma arvan,
mõlemad on õiged, see on kunsti dialektika. Ja m{id}a oskuslikumalt suudate näidata isikliku ja
ühiskondliku ühtsust ja sid{et}, seda tugevam tuleb t{öö}.¹⁰⁴

Jätan omale meie vaidlustest koopia, et oleks kergem meenutada, kuhu me pooleli jääme. Allpool
on kopeer mänginud vingerpussi, andke andeks.

Timi karakteristikaga ma nõustun täiesti. Ja kõigi Teie vastuväidetega samuti. Ma väljendasin ennast
vist halvasti, sellepärast tekkis arusaamatus. Ma tahaksin ainult, et neljandas pildis tema oleks

¹⁰³ Lydia Koidula nimelise Pärnu Draamateatri lavastused: Lev Tolstoi „Pimeduse võim“, Honoré de Balzaci
„Eugénie Grandet“, Mai Talvesti „Naisevõtt pole naljaasi“ („Sookollid“), August Kitzbergi „Punga Mart ja
Uba-Kaarel“.

¹⁰⁴ Realõpud on puudulikud.

pisut intensiivsema reageeringuga, et tema hinges küpseks kui mitte otsus, siis vähemalt selge arusaam toimuvast. Ja tema käitumine 6. pildis ei ole muidugi mitte passiivne lunastusakt vaid ümbersünd aktiivseks tegutsemiseks. Selleni on viinud teda muidugi kogu eelnev elu, eriti aga see osa elust, mida me laval näeme. Ja just seda nähtavat osa tahaks näha eriti selgelt ja sügavalt. Isegi tema passiivsus peab tõusma siin monumentaalseks, tüüpiliseks, eredaks, sest tema ei esinda mitte ainult iseennast vaid miljoneid ameeriklasi võibolla, kes ainult skepsises ja iroonias leiavad ajutist väljapääsu, et mitte kohe endale nööri kaela riputada.

Rõõmustab, et streigipildi suhtes võisin Teie mõtted liikuma panna. Ma arvan, et sellest saab võimas kulminatsioon. Streigi pildi lõppu aga soovitan hoolega veel mõelda. Võibolla aitab siin miss Pane ühest sõnast ja Crew'ilgest naeratusest, et saavutada soovitud mõju. Ükski lavastaja ei lase siin enam sündida pikka kauplemist ja selgitavat juttu, olgu see näiliselt nii „põnev” kui tahes.

Nõustun, Crew'd pole vaja maha lasta. Kõiki lurjuseid nii kui nii ei korista. Aga siis tuleks Crew liin lõpetada epiloois, las ta pöörab Crew poole (saali nurk võib olla laval) ja töötab, et temagi aeg ei jää tulemata või midagi taolist, mis selle liini lõpetaks. Et Teie järgmise tüki kavatsete uuesti samade tegelastega välja lasta, see mõte pole laita, miks mitte kasutada tüüpe, mis on jäänud elama mitte ainult näidendis vaid rahva mälus. Seda on kasutanud mitmed kirjanikud. Hoiatan ainult, et juba tuntud tegelastega näidendi kirjutamine on määratult raskem. Minu teada on kõigis seeria-näidendis teised ja kolmandad anded tunduvalt nõrgemad esimesest. („Niskamäe” seeria, „Kauged rannad” – „Fanni” – „Cesar” jne.)¹⁰⁵

Ees seisab juuni lõpus Kirjanike Liidu kongress. Oleks hea, kui Teie sellesse annaksite ka oma panuse ütleme „Tõele lähemal” analüüsiga või mõnda muud viisi. Tõgite mind uudishimulikuks ja ma sooviksin väga, et Teie ka mind pühendaksite sellesse loosse, kui lähedal siis ikka autor on tõele oma esimeses ja tahaks loota viimases näidendis. Miks „tahaks loota”. Sellepärast, et nii kergeemelselt suht{uda} näidendi kirjutamise, nagu antud juhul, juba see fakt näitab, et ini{mene} ei armasta seda kunsti vaid ennast kunsti.¹⁰⁶

Palun sm. Vaarmannile anda edasi mu parimad tervitused {ja} ütelda, et kontakt Sinijärvega on võetud. Juuksepatidest ta ei tea, rääkis ainult ajakirjast. Lubas kõik välja otsida neil päevil ja m{ulle}üle anda. Mina omakorda annan need esemed üle õigele peremehele – A{jaloo}muuseumile. (Muide sm. Söber on ka nüüd seal Karistol abiks.)¹⁰⁷

Niipea kui sm. Ird annab elumärki, teatan. Ja kas on mõt{et} Teil seda varianti ümber lüüa, tehke parandused ära ja lööge sii{s}. Või kuidas Teie ise arvate. Täidan loomulikult Teie soovi.

Palju edu soovides Edfordile lõpliku lihvi andmisel

{Huko Lumet}

(Järgneb)

Koostanud ja kommenteerinud
Jaan Undusk

¹⁰⁵ Hella Wuolijõe näidenditsükkel aastaist 1936–1953: „Niskamäe naised“, „Niskamäe leib“, „Niskamäe noorperenaine“, „Niskamäe Heta“, „Mis nüüd, Niskamäe?“, Marcel Pagnoli Marseille'-aineliste näidendite sari aastaist 1929–1946: „Marius“ (eesti laval 1934. aastal pealkirja all „Kauged rannad“, 2010. aastal „Tuulesaared“), „Fanny“ ja „César“.

¹⁰⁶ Siin ja edaspidi on realõpud puudulikud.

¹⁰⁷ Amanda Karisto (1911–2002) oli oma isa Jaan Antje eeskujul aastast 1925 seotud põrandaaluse liikumisega, 1928 saadeti ta arreteerimise ohus NSV Liitu. NLKP liige 1931(?)–1938 ja uuesti 1950, alates 1945 Eestis ja samast aastast Ajaloomuuseumi osakonnajuhataja. Elsa Söber (sünd. Karming, 1920–2003) viibis 1941–1944 Nõukogude tagalas Tšeljabinskis, 1944–1948 oli ELKNÜ KK propagandaosakonna instruktor. 1948 vabastati ametist seoses parteilise karistusega „poliitilise lühinägellikuse“ eest, leidis tööd Eesti NSV Teaduste Akadeemia süsteemis ja 1952. a. suunati Ajaloomuuseumi teaduslikuks sekretäriks (Tõnu Tannbergi kiri koostajale 27. II 2017).